Т. М. Валынец, І. Э. Ратнікава, І. С. Роўда, П. П. Шуба

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

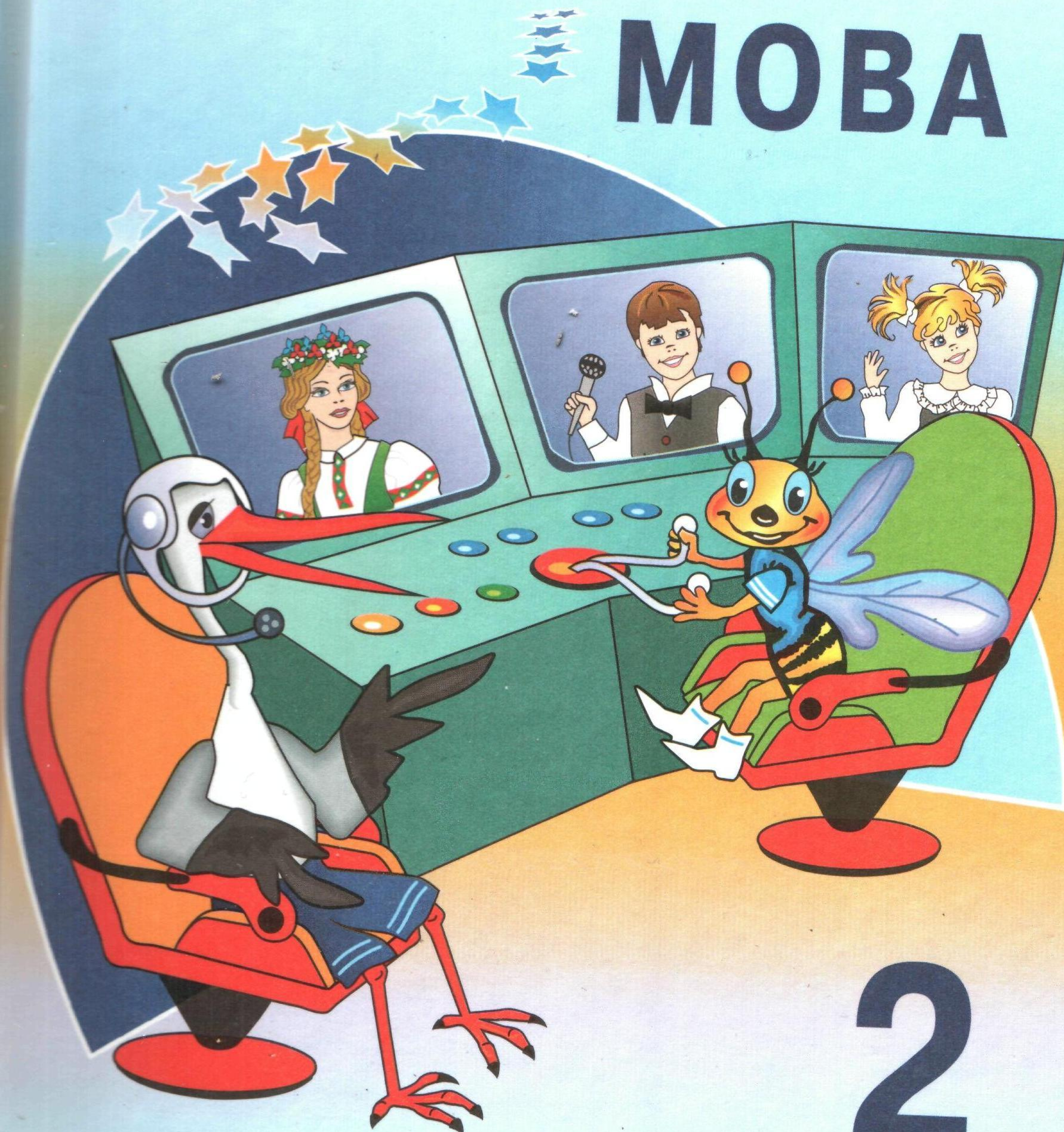

2

УДК 811.161.3(075.2=161.1)
ББК 81.2Беи=922
В15

Рэцэнзенты:

д-р філал. навук, прафесар, дырэктар Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі *А. А. Лукашанец;*
нач. аддзела МДАІПКіПК *Н. І. Сінякевіч*

Умоўныя абазначэнні:

— дамашняе заданне;

* — заданне творчага характару;

— правіла;

● — дадатковае заданне да практыкавання;

— падказка слоўніка;

.. — пропуск літары або літар;

... — пропуск слова або слоў;

— слоўнікавае слова.

ISBN 985-465-215-7

УСТУПНЫ МОЎНЫ КУРС

Беларуская і руская мовы — родныя сёстры. Яны вельмі падобныя адна на адну. Аднак ёсць і шмат адрозненняў. Напрыклад, у беларускай мове гук [р] заўсёды цвёрды: *рабіна, гавару*, а ў рускай ён можа быць цвёрды і мяккі. У рускай мове [ч] — мяккі гук, у беларускай — заўсёды цвёрды: *чытай, маўчу*. А гук [і] у беларускай і рускай мовах абазначаецца рознымі літарамі.

Літара *І, і*

1. Прачытайце словы. Знайдзіце ў іх літару, якой няма ў рускай мове.

Ліса, сініца, кветкі, хітры.

2. Напішыце ў сшытках літару *і*, як паказана на ўзоры.

і і і І І І

3. Спішыце словы. Падкрэсліце літару *і*. Вусна перакладзіце іх на рускую мову.

Лесвіца, калідор, навіны.

калідо́р **ле́свіца**

4. Прачытайце. Назавіце словы, якія напісаны па-беларуску. Як вы пазналі іх?

Маліны, лінейка, мир, зіма, ліса, липа.

5. Прачытайце. Спішыце.

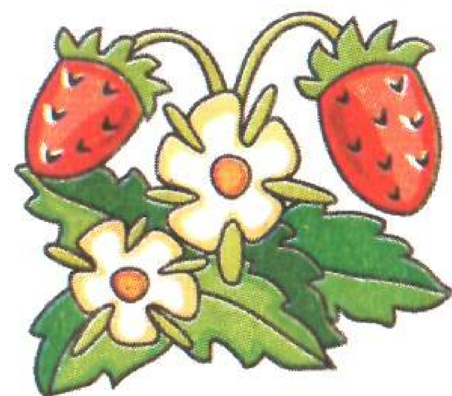

Іра і Аліна збіралі суніцы.

6. Назавіце рэчы, якія намаляваны. Запішыце і запомніце гэтыя словы.

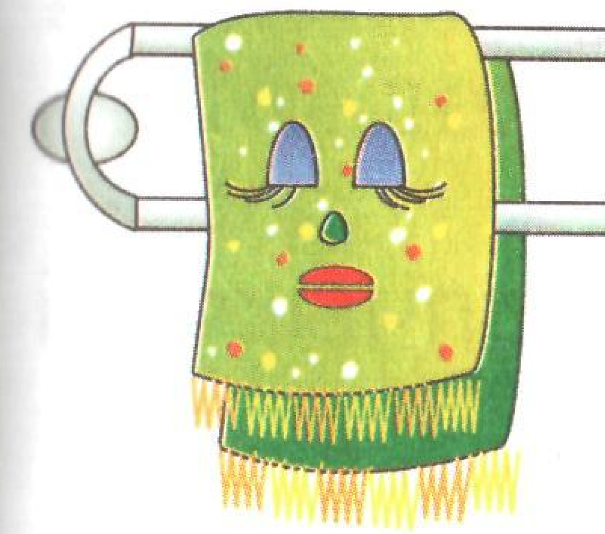

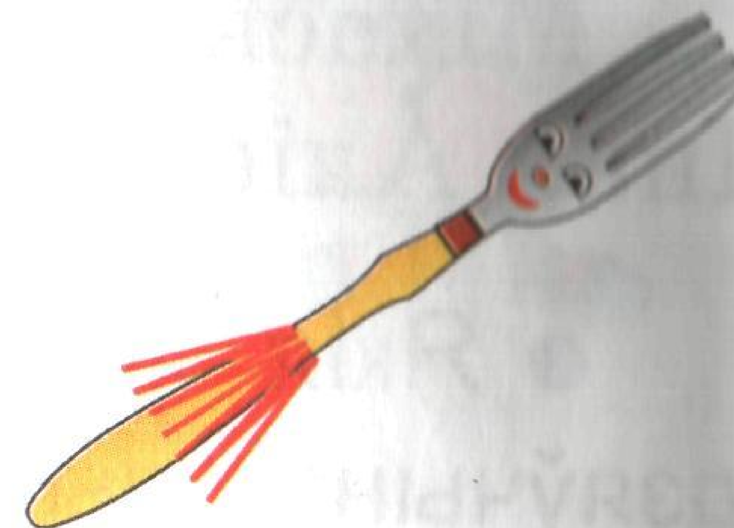

Словы для даведкі: *відэлец, ручнік, нажніцы.*

відэ́лец

7. Прачытайце. Назавіце словы з літарай *і*.

Сонца промні рассыпае.
На лістку расінказзяе.

- Спішыце другі радок.

ручні́к

8. Прачытайце і запомніце, як трэба вітацца па-беларуску.

Добры дзень!	**Добрай раніцы!**
Добры вечар!	**Прывітанне!**

- Каму можна сказаць: «Прывітанне!»?
- Спішыце выдзеленыя словы ветлівасці. Падкрэсліце літару *і*.

9. Прачытайце. Спішыце.

Міхась, Піліп, Максім, Зміцер, Паліна, Іна, Аліса, Ірына, Ніна.

● Якія яшчэ беларускія імёны хлопчыкаў і дзяўчынак вы ведаеце?

10. Прачытайце назвы беларускіх гарадоў. Спішыце іх. Падкрэсліце літару *і*.

Мінск, Віцебск, Магілёў, Нясвіж.

● Якія яшчэ назвы беларускіх гарадоў вы ведаеце?

11. Запішыце ў сшытку словы, як паказана на ўзоры.

У з о р: *птушка — птушкі.*

Цукерка — ... ; падручнік — ... ; кропля — ... .

Цуке́рка — конфета.
Падру́чнік — учебник.
Кро́пля — капля.

● Якая літара на канцы слоў дапамагае зразумець, што прадметаў шмат?

12. Прачытайце загадку. Адгадайце яе.

Маленькі шарык пад лаўкаю шарыць.
Збірае крошкі, баіцца кошкі.

● Спішыце. Падкрэсліце літару *і*.

13. Прачытайце і запомніце, як трэба дзякаваць і адказваць на падзяку.

Вялікі дзякуй! Дзякуй!
Калі ласка! Няма за што.

14. Папрасіце ў суседа па парце ручку, алоўак або лінейку. Падзякуйце яму, а ён няхай ветліва адкажа вам.

У з о р:
— Дай мне, калі ласка, аловак!
— Калі ласка!
— Дзякуй!
— Няма за што.

адка́з

Адка́з — ответ.
Ало́вак — карандаш.

луга — луг, дорога — дорог. Беларускі гук [г] падобны на [х]: *дапамагаю — дапамог, снегу — снег*. Вымаўляючы беларускі гук [г], мы не напружваем горла: *гара, герой, загадка, гром, газета*.

17. Прачытайце. Уважліва сачыце за вымаўленнем гука [г].

Камарыная гара

Прыцемкі. Гара кладзецца спаць.

Гудзе паветра, поўнае камарэчы. Клубок камароў расце, нібы хтосьці намотвае на яго ніці.

Агаро́днiна — овощи.
Гарбу́з — тыква.
Каву́н — арбуз.
Садавiна́ — фрукты.

20. Прачытайце скорагаворкi i патрэнiруйцеся вымаўляць гукi [г] i [г'].

1. Гера грае на гiтары.
2. Груня з Грышам грызла грушы.
3. Горкай, горкай, горачкай iшоў малы Ягорачка.

21. Назавiце тры iмёны, якiя пачынаюцца з лiтары *Г*. Запiшыце iх.

22. Прачытайце ўслых. Правiльна вымаўляйце гук [г].

А на золку за бугром
Праз вясёлку скача гром.
Р. Барадулiн

На зо́лку — на заре.

● Спiшыце. Падкрэслiце словы, у якiх ёсць гук [г].

Вымаўленне гука [ч]

23. Прачытайце верш. Вымавiце выразна словы з гукам [ч].

Ган**ч**ар Сцяпан, зрабi мне жбан,
Каб гудзеў дудой, каб паiў вадой
Чыстай, халоднай —
з крынi**ч**анькi роднай!

● Як адрознiваецца вымаўленне рускага гука [ч'] i беларускага [ч]?

24. Прачытайце словы, спiшыце iх.

Качка, парэчкi, званочкi.

Ка́чка — утка.
Парэ́чкi — смородина.
Звано́чкi — колокольчики.

25. Прачытайце. Запомнiце, як трэба развiтвацца па-беларуску.

Да пабачэння! Да сустрэчы!
Да заўтра! Бывайце!
Добрай ночы! Дабранач!

● Спiшыце гэтыя словы ветлiвасцi.

*26. Развітайцеся з суседам па парце, а ён няхай адкажа вам.

У з о р:

1. — Да пабачэння!
— Да сустрэчы!

2. — Бывай!
— Да заўтра!

27. Прачытайце жарт. Правільна вымаўляйце гук [ч].

— Алеся, прачніся, калі ласка. Я забыўся сказаць табе «дабранач»!

- Чаму «ветлівасць» хлопчыка выклікае ў вас усмешку?

28. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— У цвёрдага гука **[ч]** ёсць сябар — таксама цвёрды гук **[ш]**. Аднойчы яны сустрэліся і дамовіліся «працаваць» разам. Дзякуючы ім атрымаліся цудоўныя словы: *шчасце, пяшчота, шчырасць.*

- З якім гукам «сябруе» [ч]?

Пяшчо́та — нежность.
Шчы́расць — искренность.

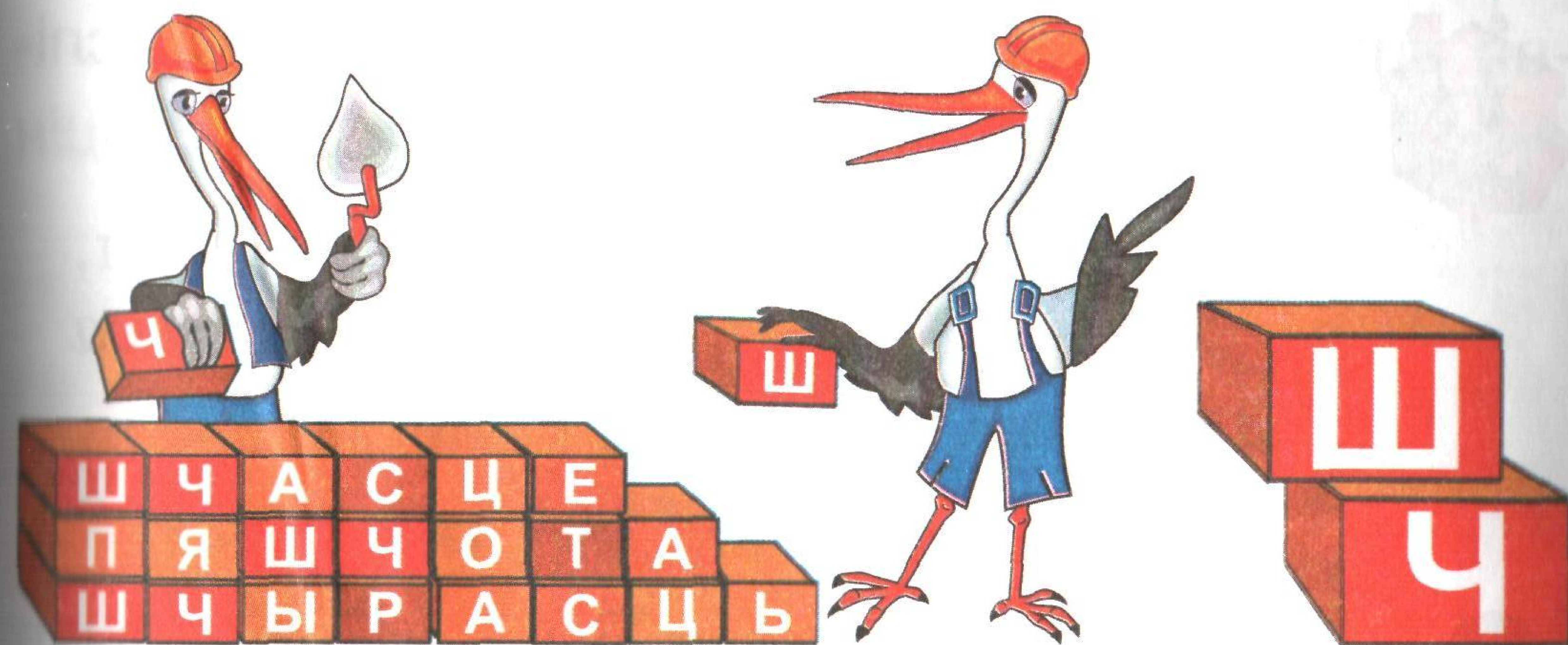

29. Прачытайце верш.

Чайка човен пачыняла
і на ўвесь прычал крычала:
— Сваячок мой шчупачок,
дай дошчачку і цвічок.

Н. Галіноўская

Чо́вен — лодка.
Цвічо́к — гвоздик.

- Выпішыце словы, у якіх ёсць спалучэнне літар ***шч***.

30. Запытайцеся ў суседа па парце, як яго імя і прозвішча, па ўзоры.

— Як цябе завуць і як тваё прозвішча?
— Мяне завуць Саша. Маё прозвішча Герасімчык.

31. Прачытайце. Спішыце. Падкрэсліце словы з літарай **ч**.

«Дабранач!» — кажу ўсім нанач.
А. Клышка

Вымаўленне гука [р]

32. Прачытайце. Выразна паўтарыце словы з гукам [р].

— У рускай мове ёсць гукі-браты — цвёрды [р] і мяккі [р’]. А ў беларускай — толькі цвёрды [р]: *рабіна, Грыша, Ірынка*. Таму беларуская літара **р** сябруе толькі з галоснымі літарамі ***а, о, у, э, ы***: *градка, арол, кручок, рэбус, грыб*.

33. Прачытайце словы. Спішыце. Вусна перакладзіце іх на рускую мову.

Парасон, акуляры, крэсла.

34. Прачытайце верш. Што дзеці робяць раніцай?

Пачынаем дзень спачатку
Фізкультурнаю зарадкай.
З мылам мы пад кранам мыем
Рукі, вушы, твар і шыю.
Чыста мыцца — наша ўмова.
Той, хто **чысты,** — той здаровы.
А. Александровіч

● Спішыце выдзеленыя словы. Падкрэсліце літары **р** і **ч**.

35. Прачытайце. Дапоўніце сказы патрэбнымі словамі.

У нашай кватэры тры пакоі. Вечарам сям’я збіраецца ў зале. Вялікая ... асвятляе пакой. На ўтульнай мяккай ... сядзім мы з братам. А ў ... — тата. Ён чытае газету. На падлозе пасцелены прыгожы ... . Мама ставіць кнігу ў кніжную ... .

Словы для даведкі: *канапе, крэсле, дыван, люстра, шафу.*

кватэ́ра

36. Прачытайце верш услых пасля настаўніка. Правільна вымаўляйце зычныя гукі [р] і [ч], спалучэнне гукаў [шч].

Над рэчкай ляшчына
Ў зялёным плашчы.
А ў рэчцы чародамі
Ходзяць ляшчы.

І. Муравейка

Ляшчы́на — орешник.

37. Прачытайце ўслых. Правільна вымаўляйце гук [р].

Браты

Паўлік і Міколка — родныя браты. Паўліку чатыры гады, Міколку тры.

Спатыкаецца Паўлік, падае і пачынае хныкаць. Міколка таксама хныкае.

— А ты чаго плачаш? — пытаецца мама.

— У-у-у, Паўлік ручку пабіў, баліць!

А. Бадак

● Спішыце першыя два радкі. Падкрэсліце літару ***р*** і суседнюю з ёй галосную.

Вымаўленне гука [ц']

38. Прачытайце. Патрэніруйцеся вымаўляць гук [ц'].

Жылі-былі два малаточкі — вялікі і маленькі. Калі вялікі малаток забіваў цвік, ён спяваў: «Тук-тук-тук!» Маленькі малаточак забіваў маленькія цвічкі і спяваў: «Цюк-цюк-цюк!» Ён пачынаў, як і вялікі малаток, вымаўляць [т], а потым дадаваў да [т] гук [с']. Паспрабуйце так зрабіць, і ў вас атрымаецца гук [ц'].

Паводле Н. Старжынскай

39. Прачытайце верш. Назавіце словы, у якіх ёсць гук [ц'].

Жалоблівы коцік

Сядзіць коцік на кухні,
Ад слёз вочачкі папухлі.
— Чаго ж ты, коцічак, плачаш?
Ці піцькі, ці есцькі хочаш?
— Ні піцькі, ні есцькі не хачу,
Па сваёй жаласці плачу.
Сам кухар пячонку злізаў,

А на мяне, на коціка, сказаў.
Будуць мяне, коціка, біці,
Будуць мне вушкі церабіці.

Ку́хар — повар.
Жа́ласць — печаль.

40. Прачытайце, як трэба прасіць прабачэння.

Прабачце, калі ласка!
Выбачайце! Даруйце мне!

• Спішыце гэтыя словы ветлівасці. Падкрэсліце літару ***ц*** разам з наступнай галоснай.

***41.** Папрасіце прабачэння ў суседа па парце, а ён няхай адкажа вам.

Узор:
1. — Прабач мне, калі ласка. Сапраўды, я не хацеў.
— Я разумею. Дарую табе.

2. — Даруй. Мне вельмі прыкра, што я цябе падвёў.
— Нічога, не бяда. Не турбуйся.

42. Што намаляваў мастак? Запішыце гэтыя словы. Падкрэсліце літару ***ц***.

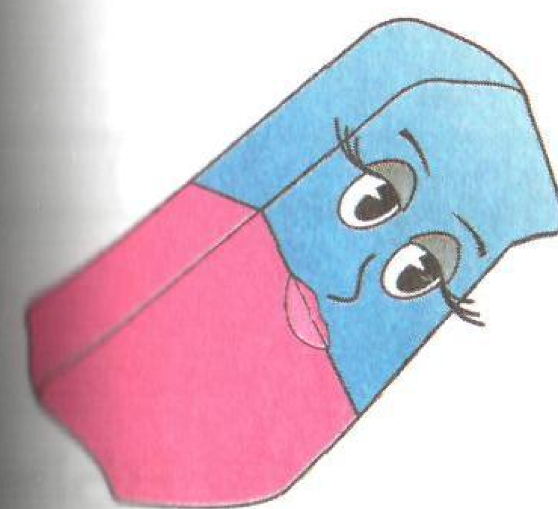

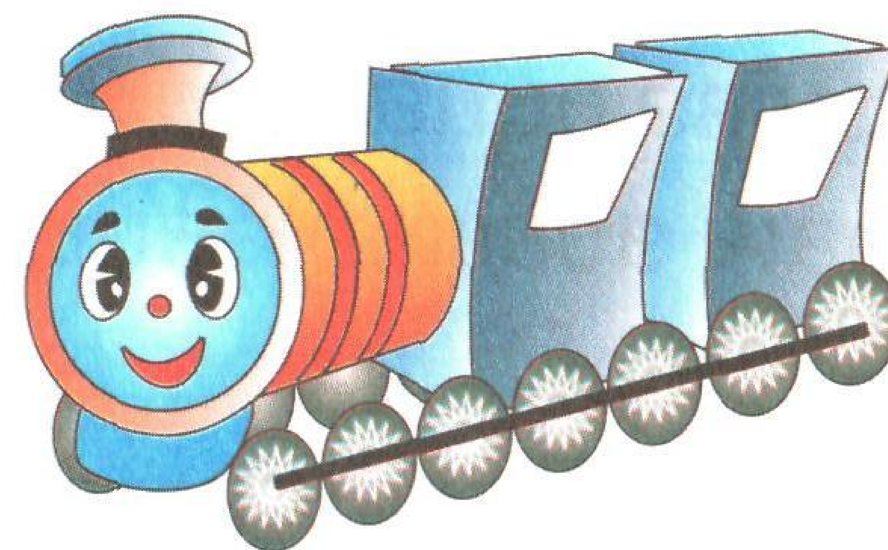

Словы для даведкі: ***цягнік, ласцік, кацяня.***

43. Прачытайце. Спішыце выдзеленыя словы. Падкрэсліце літару ***ц*** разам з наступнай галоснай.

З буйны́х ліп і бяроз лісты валяцца...
Шапацяць, шалясцяць, залацістыя,
Увысь галінкі **глядзяць** пусталістыя.

Янка Купала

Гук [ў] і літара *ў*

44. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

— Гук [у] можна цягнуць доўга: *жу-у-ук, зу-у-уб.* А калі гэты гук вымавіць вельмі коратка, атрымаецца [ў]: *тоўсты,*

вяроўка. Гэты кароткі гук і абазначаецца літарай **ў — у нескладовае.**

- Чым адрозніваюцца гукі [у] і [ў]?
- Якой літарай абазначаецца гук [ў]?

45. Прачытайце. Старайцеся правільна вымаўляць гук [ў].

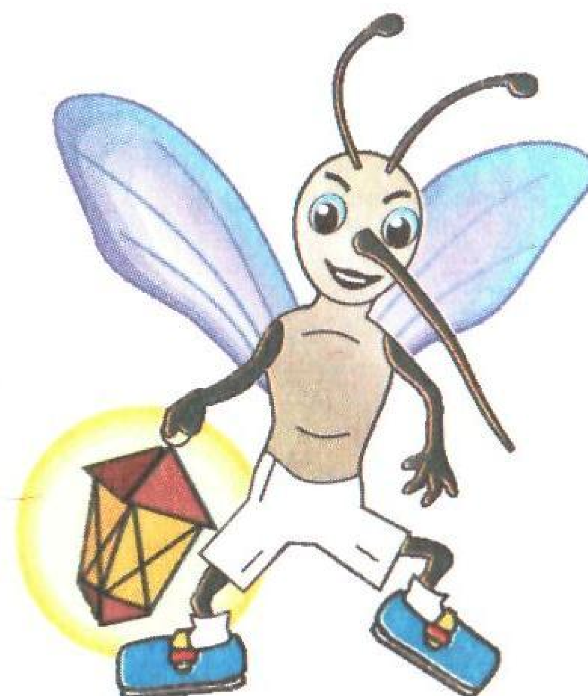

Ляцеў камар, трымаў ліхтар.
Ліхтар гарэў, камар ногі грэў.
Ліхтар упаў, камар прапаў.

М. Гіль

Ліхта́р — фонарь.

46. Прачытайце рускія і беларускія словы. Якімі літарамі яны адрозніваюцца?

волк — воўк

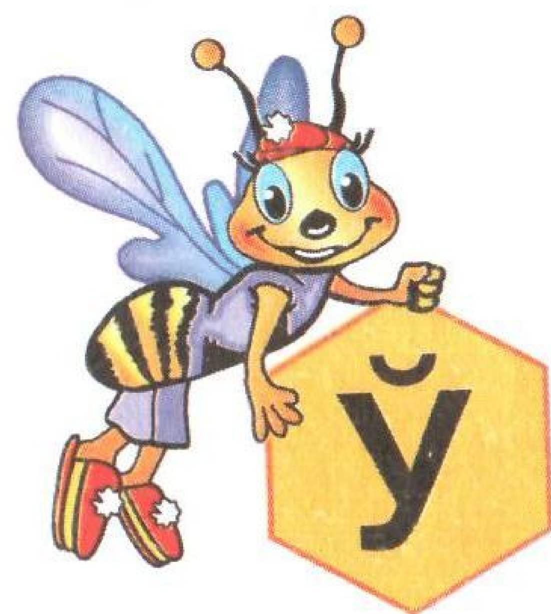

лев — леў

47. Напішыце ў сшытку літару **ў**, як паказана на ўзоры.

ў ў ў

48. Спішыце словы. Вусна перакладзіце іх на рускую мову.

ла́стаўка

Слоўнік, ластаўка, кладоўка.

49. Прачытайце верш. Пра якую пару года ў ім гаворыцца?

Жураўлі па-над лясочкам
роўненькім ляцяць шнурочкам.
Тата мне казаў, што гэта
ў вырай адлятае лета.

І. Шуцько

Вы́рай — цёплыя краіны, куды на зіму адлятаюць пералётныя птушкі.

- Назавіце ў вершы словы з гукам [ў].

50. Спішыце словы. Вусна перакладзіце іх на рускую мову.

Рыдлёўка, шпакоўня, паштоўка.

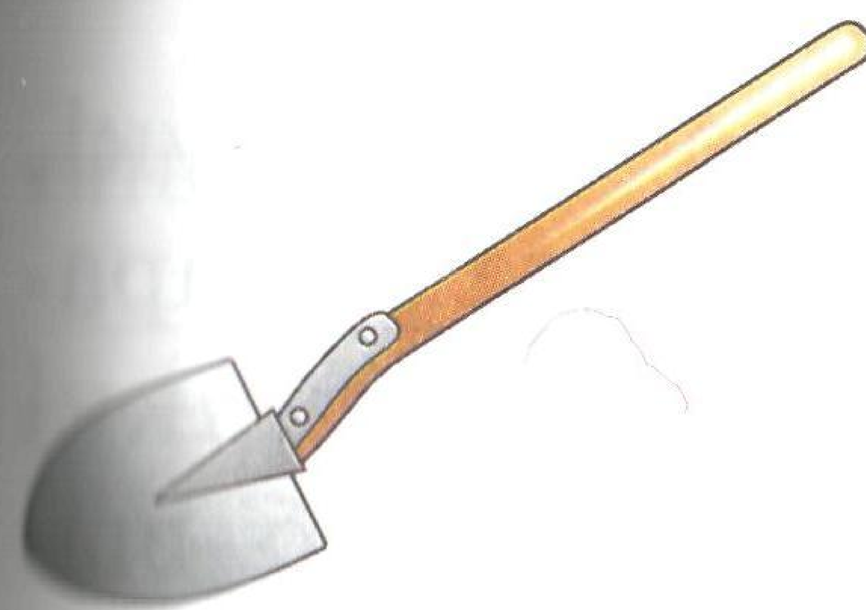

51. Прачытайце сказы, устаўляючы патрэбныя словы.

Ліс мае пушысты і ... хвост. Ліс — ... . Ён палюе на мышэй, курэй і ... .

Словы для даведкі: *доўгі, зайцоў, паляўнічы.*

• Спішыце першыя два сказы. Падкрэсліце літару **ў**.

52. Прачытайце скорагаворку. Спішыце. Падкрэсліце літару **ў**.

Мухалоў і мухалоўка ловяць мух і мушак лоўка.

Гук [дз'] і яго абазначэнне на пісьме

53. Прачытайце. Выразна паўтарыце словы з гукам [дз'].

— У беларускай мове ёсць гукі, якія абазначаюцца адразу дзвюма літарамі. Спалучэнне літар **дз** абазначае мяккі гук, падобны на звон камарыка. Каб вымавіць [дз'], трэба языком дакрануцца да верхніх зубоў. Напрыклад: *дзень, ідзі, дзяцел, дзюба, дзякуй.*

54. Разгледзьце малюнак. Чаму літары **д** і **з** «сябруюць»?

• Правільна вымавіце словы, у якіх **д** і **з** «сябруюць».

55. Напішыце ў сшытку спалучэнне літар **дз**, як паказана на ўзоры.

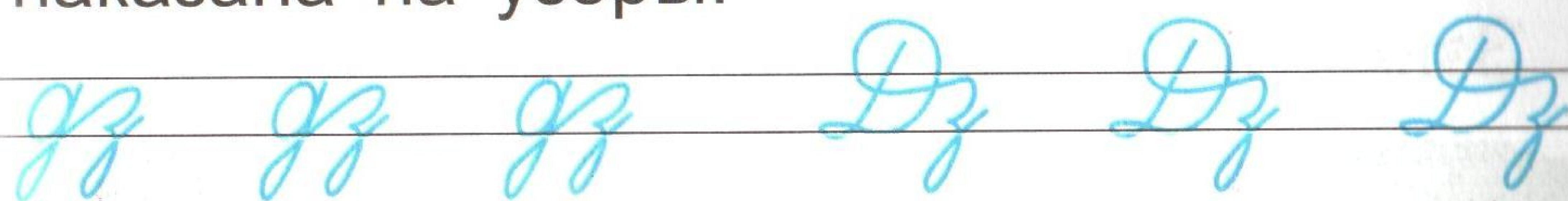

56. Спішыце словы. Падкрэсліце спалучэнне літар **дз**.

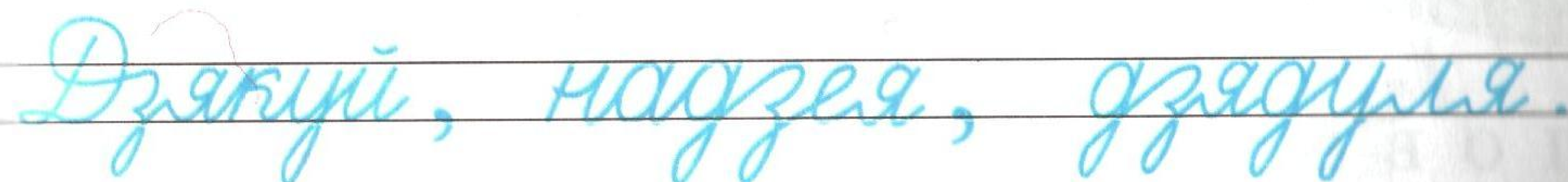

• Вусна перакладзіце словы на рускую мову.

57. Прачытайце. Правільна вымаўляйце сло-
са спалучэннем літар ***дз***.

— Не шуміце, дзеці! Ціха! —
кажа мама вераб'іха. —
У Мурлыкі добры слых,
ён пачуе вас, малых.
Каб не здарыцца бядзе,
Дзеткі, сціхніце ў гняздзе.

С. Бестава

58. Спішыце словы, устаўляючы замест кро-
к спалучэнне літар ***дз***.

Ня..еля, паня..елак, чара..ей, паса..іў.

Нядзе́ля — воскресенье.

59. Назавіце словамі тое, што намаляваў мас-
к. Запішыце словы. Вусна складзіце з імі сказы.

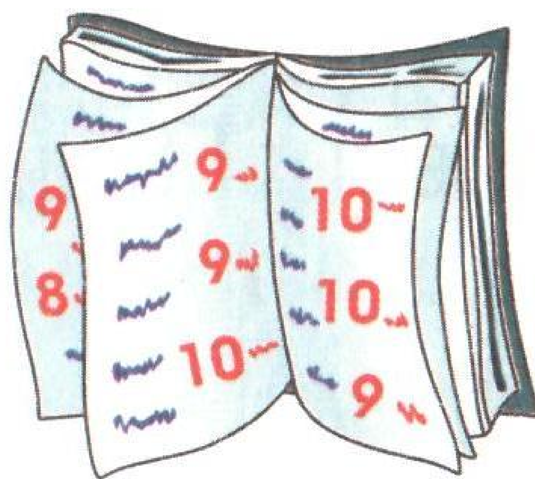

Словы для даведкі:
зённік, дзяўчынка, кракадзіл.

60. Прачытайце. Спішыце. Падкрэслі-
це словы са спалучэннем літар ***дз***.

Дзеці хадзілі ў заапарк. Там яны ба-
чылі мядзведзя і дзіка́.

Гук [дж] і яго абазначэнне на пісьме

61. Прачытайце. Выразна паўтарыце словы з гукам [дж].

— Спалучэнне літар ***дж*** абазначае гук [дж], падобны на гудзенне жу-
ка. Каб яго вымавіць, трэба кончыкам языка дакрануцца да дзёснаў над верхнімі зубамі: *ваджу, ураджай, нараджэнне.*

62. Разгледзьце малюнак. Прачытайце словы. Раскажыце, як літары ***д*** і ***ж*** «працуюць» разам.

3. Напішыце ў сшытку спалучэнне літар ***дж***, ...аказана на ўзоры.

дж дж дж Дж Дж Дж

4. Прачытайце словы. Спішыце іх. Падкрэс... спалучэнне літар ***дж.***

Дождж... ураджай.

● Вусна перакладзіце словы на рускую мову.

65. Прачытайце. Правільна вымаўляйце [дж].

Я пасаджу слівы і вішні. Іх пальюць ...жджы. Ураджай будзе добры. Мы зварым з ягад смачны джэм.

до́ждж — дажджы́

66. Прачытайце. Параўнайце вымаўленне вы...еленых слоў у рускай і беларускай мовах.

Я **хожу** по лесу.	Я **хаджу** па лесе.
Я **бужу** брата.	Я **буджу** брата.
Я **сажаю** цветы.	Я **саджаю** кветкі.

● Выпішыце з другога слупка словы са спа...учэннем літар ***дж.***

67. Прачытайце. Спішыце. Падкрэсліце сло...вы са спалучэннямі літар ***дз*** і ***дж.***

У нядзелю мы ездзілі да дзядулі. У яго быў дзень нараджэння. Мы прывезлі яму саджанцы вішань і груш.

68. Прачытайце вершы. Сачыце за вымаўленнем гукаў [дз'] і [дж].

Хлопчык сцежкаю ідзе
ды іграе на дудзе.
Дзесяць дзірачак у ёй,
і ў кожнай голас свой.

Джаліць пчолка Надзю колка
джалкам вострым, як іголка.

69. Прачытайце. Растлумачце сэнс прыказак.

1. Рана ў поле выязджай — будзе добры ўраджай. работать

2. Будзеш працаваць — будуць людзі паважаць.

● Спішыце. Падкрэсліце спалучэнні літар ***дз*** і ***дж.***

70. Прачытайце ўслых. Правільна вымаўляй-
гукі [дз'] і [дж].

Кожны з нас ведае свой **дзень нара-**
эння. А вось калі нараджаюцца кветкі?
Кветкі нараджаюцца, калі **прыходзіць**
:на. Кожны **тыдзень** зацвітаюць **дзесят-**
раслін.
Усё вакол робіцца такім прыгожым!
нь **маладзенькая** вярба, як модніца,
ідзіцца ў **вадзіцу** і прымярае завуш-
цы — жоўтыя пухнацікі.

Паводле М. Бусько

● Выпішыце выдзеленыя словы, падкрэсліце
х спалучэнні літар ***дз*** і ***дж***.

Ты́дзень — неделя.

71. Прачытайце. Паўтарыце словы і выразы ветлівасці.

Віншую цябе з днём нараджэння!
Я хачу запрасіць цябе ў госці.
Прыходзь, калі ласка, да мяне на дзень нараджэння.
Шчыра дзякую за запрашэнне.

***72.** Павіншуйце суседа па парце з днём нараджэння, а ён няхай падзякуе вам і запросіць вас у госці.

У з о р:

— З днём нараджэння! Жадаю табе здароўя і верных сяброў!

— Дзякуй табе за добрыя словы. Прыходзь, калі ласка, да мяне ў нядзелю а трэцяй гадзіне.

— Дзякую за запрашэнне. Абавязкова прыйду.

А трэ́цяй гадзі́не — в три часа.

73. Прачытайце.

Курган — насып у гонар славутых лю..ей або па..ей. Недалёка ад Мінска ёсць Курган Славы.

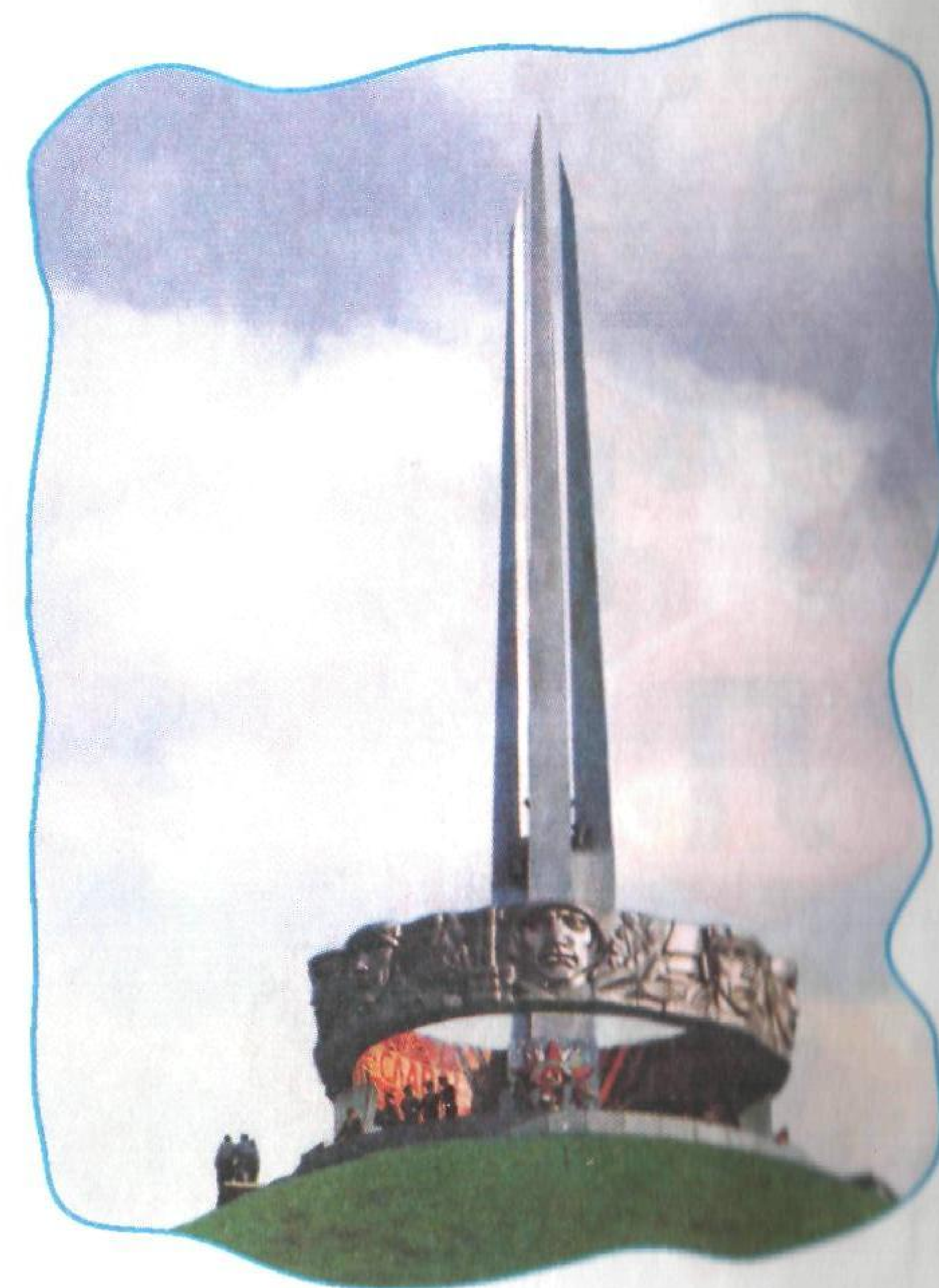

● Спішыце. Устаўце замест кропак спалучэнне літар ***дз***.

74. Прачытайце загадку і выберыце адгадку.
...ішыце, устаўце спалучэнне літар ***дз*** або ***дж***.

Ад сонца нара..аецца,
За ўсімі ён ганяецца.
Як толькі сонца зой..е,
Яго ніхто не зной..е.

У. Мацвеенка

Словы для даведкі: *дзень,* ...*нак, цень, сонечны зайчык.*

***75.** Разгледзьце малюнак. Якія адрозненні ...ларускай мовы ад рускай на ім паказаны?

76. Прачытайце і адгадайце загадку.

Я такая чароўная,
сярод кветак галоўная —
Не адвесці вачэй.
Адгадай жа хутчэй,
Як завуць мяне, дружа.
А імя маё — ... .

● Вымавіце гукі, якія абазначаны выдзеленымі літарамі. Ці ёсць такія гукі ў рускай мове?

Чаро́ўная — прелестная, очаровательная.
Хутчэ́й — быстрее.

77. Прачытайце. Спішыце. Падкрэсліце літары, якіх няма ў рускай мове.

Леў забыўся, дзе жыве:
Ці ў кустах, ці ў траве,
Бо прывабныя для льва
І кусты, і трава.

У. Марук

Прыва́бныя — привлекательные, заманчивые.

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Якіх беларускіх літар няма ў рускай мове? Назавіце іх.

2. Як трэба вітацца па-беларуску? Як трэба развітвацца?

3. Якімі з'яўляюцца беларускія гукі [р] і [ч]: цвёрдымі ці мяккімі?

4. Якія гукі беларускай мовы абазначаюцца дзвюма літарамі?

5. Перакладзіце словы *девочка, открытка, словарь* на беларускую мову і запішыце пераклад.

6. Запішыце пад дыктоўку слоўнікавыя словы: *адказ, відэлец, гарбуз, дождж, калідор, кватэра, лесвіца, ластаўка, ручнік, цыбуля, яблык.*

ГУКІ І ЛІТАРЫ

Гукі мовы

— Каб атрымалася слова, трэба вымавіць адзін за адным некалькі гукаў мовы. Якое слова атрымаецца, калі першым «загаворыць» гук [м], другім — гук [о], трэцім — [в], а чацвёртым — [а]? А якія гукі павінны «загаварыць», каб прагучала слова *школа*?

Словы складаюцца з гукаў мовы. Гукі мы чуем і вымаўляем.

78. Прачытайце. З якіх гукаў складаюцца словы?

Бор, музыка, трактар, сонца, хор.

● Якія словы адрозніваюцца толькі адным гукам? Запішыце іх.

79. Уявіце сабе, што сустрэліся гукі [о], [н] і [с]. Якія словы могуць з іх атрымацца?

2. Зак. 2696.

80. Прачытайце верш. Назавіце ўсе гукі ў выдзеленых словах.

О мова беларуская! **Твой** гук заўсёды
Як **рэха** даўніх дзён.
Ты — мова мірнага, **сардэчнага** народа,
Ніў, пушчаў перазвон.

В. Гамуліцкі

Ніў (ад *ні́ва*) — полей.
Рэ́ха — эхо.
Заўсёды — всегда.

***81.** Якія гукі можна ўставіць, каб атрымаліся розныя словы?

[с] [..] [м] [с] [..] [к]
[р] [..] [к] [а] [к] [..] [т]
[ч] [..] [с] [т] [а]

82. Замяніце першыя гукі слоў так, каб атрымаліся новыя словы. Запішыце словы парамі.

Узор: *рак — мак.*

Раса — ... ; кара — ... ; цень — ... ; Маша — ... .

83. Прачытайце скорагаворкі. Патрэніруйцеся хутка вымаўляць іх.

1. На карме карабля карміліі краба.
2. Пад пятым пяньком Пеця папаў пяткай па апеньках.

• Назавіце гукі, якія часцей за іншыя паўтараюцца ў першай скорагаворцы.

84. Прачытайце і адгадайце загадкі. Словы-адгадкі запішыце. З якіх гукаў яны складаюцца?

1. Свечак многа гарыць, а ніводнай не патушыць.
2. Распластала птушка крылы, ажно сонца засланіла.

• З чым параўноўваюцца зоркі і хмара ў гэтых загадках?

Галосныя і зычныя гукі

85. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Калі мы вымаўляем словы, нашы губы, зубы і язык рухаюцца. Паветра бяжыць міма іх — і ствараецца шум. Галасавыя звязкі пачынаюць дрыжаць — атрымліваецца голас. І мы чуем гукі.

- З чаго ўтвараюцца гукі?

Гукі чалавечай мовы ўтвараюцца голасам, шумам або голасам і шумам аднachасова.

86. Які гук тут лішні? Чаму?

[а], [о], [ы], [б], [і], [у], [э].

Гукі мовы бываюць галосныя і зычныя.

Галоснымі называюцца гукі, якія ўтвараюцца толькі голасам: [а], [і], [о], [у], [э], [ы].

Гукі, якія ўтвараюцца голасам і шумам, называюцца **звонкімі зычнымі**: [б], [в], [г], [д], [дз'], [ж], [дж], [з], [й], [л], [м], [н], [р], [ў].

Гукі, якія ўтвараюцца толькі шумам, называюцца **глухімі зычнымі**: [к], [п], [с], [т], [ф], [х], [ц], [ч], [ш].

87. Прачытайце загадку і адгадайце яе.

Я **хаджу**, нібыта ў тапках,
Кіпцюркі ў мяне на лапках.
Я без мыла, без вады
Мыю сам сябе заўжды.

- Колькі гукаў у выдзеленым слове? А колькі ў ім літар? Назавіце звонкія і глухія зычныя гукі ў слове *лапках*.

Кіпцю́ркі — коготки.
Заўжды́ — всегда.

88. Прачытайце. Спішыце. Як вы разумееце сэнс гэтай прыказкі?

Усякай птушцы сваё гняздо міла.

● Колькі ў кожным слове галосных і зычных гукаў? Назавіце іх.

***89.** Якія зычныя гукі трэба дадаць, каб атрымаліся словы?

1. [..] [ы] [..] [а] — жыве ў вадзе, мае плаўнікі і жабры.
2. [..] [а] [..] [а] — драпежная птушка з вялікімі вачамі і кручкаватай дзюбай.
3. [..] [о] [..] [а] — тое, з дапамогай чаго людзі выказваюць свае думкі.

***90.** У словах пераблыталіся гукі. Дапамажыце ім стаць на свае месца.

[н] [с] [ы]; [т] [с] [о] [л];
[ш] [ы] [к] [м] [а].

91. Прачытайце верш. Якія зычныя гукі часта паўтараюцца ў ім?

Пад шатром густых ляшчын
Гушчарок чароту.
Чуеш? Чвякаюць ляшчы,
Збіўшыся ў чароды.

А. Вялюгін

Чаро́т — камыш.
Чарада́ — стая.

● Патрэніруйцеся чытаць гэты верш хутка. Правільна вымаўляйце [шч].

92. Да першай часткі кожнай прыказкі падбярыце другую частку. Атрыманыя прыказкі запішыце.

Спачатку **падумай**, ... *многа* ***зробіш.***
Рана ўстанеш — ... *потым* ***гавары.***

● У выдзеленых словах назавіце ўсе гукі. Вызначце, якія яны: галосныя ці зычныя, звонкія ці глухія зычныя.

Абазначэнне гукаў на пісьме

93. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Гукі гучаць і знікаюць. Старажытныя людзі доўга шукалі спосаб «затрымаць» гукі. І нарэшце прыдумалі літары — пісьмовыя значкі для гукаў. Кожная літара — гэта быццам партрэт гука на паперы.

- Для чаго людзі прыдумалі літары?

Літара — гэта знак для абазначэння гука на пісьме.

Галосныя гукі абазначаюцца галоснымі літарамі: ***а, о, у, ы, э, я, ё, ю, і, е.***

Зычныя гукі абазначаюцца зычнымі літарамі: ***б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ў, ф, х, ц, ч, ш.***

Літара ***ь*** гука не абазначае.

94. Прачытайце верш.

Літары ад А да Я —
пчолак дружная сям'я —
носіць мёд у соты ведаў,
просіць, каб усё ты ведаў.

Р. Барадулін

- З чым аўтар параўноўвае літары?
- Выпішыце з верша словы, якія складаюцца з трох гукаў і запісваюцца з дапамогай трох літар.

95. Прачытайце загадку.

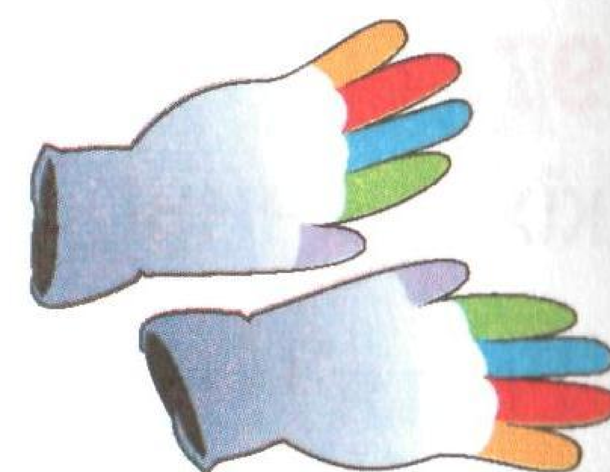

Запрашаю адгадаць
Дзівака дзівоснага:
Пальцаў — два разы па пяць,
Ногця ж — аніводнага.

- Запішыце адгадку да гэтай загадкі. Падкрэсліце ў адгадцы літару, якая не абазначае гука.

96. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

— У нашай мове ёсць прыгожы гук [дз']. Яго абазначаюць спалучэннем літар ***дз***. Кожная з гэтых літар паасобку абазначае свой гук. Але паслухайце, як спявае гук, які ***д*** і ***з*** абазначаюць разам: *дзень*! Гэта як гук тонка нацятай струны: *дзень*! І наша вуха ўжо

ўлавіла і звон сонечнай цішыні летняга дня, і прастору чыстага высокага неба, і нават палёт пчалы.

Паводле В. Віткі

- Як гук [дз’] абазначаецца на пісьме?
- З чым аўтар параўноўвае гук [дз’]?

97. Прачытайце. Знайдзіце і выпішыце словы, у якіх зычны гук абазначаецца дзвюма літарамі.

Толя часта хадзіў у грыбы. Сёлета на іх быў добры ўраджай. У хлопчыка была свая палянка ў лесе. Там расло шмат баравікоў і сыраежак. Аднойчы Толя ўбачыў там дзіка. Звер узрываў дзёран і еў нейкія карэньчыкі.

Я. Галубовіч

Сёлета — в этом году.

98. Спішыце. Устаўце спалучэнне літар ***дж*** або ***дз***.

Дзіма дзеда запрашаў,
Каб у госці прыяз..аў:
Пагля..іць няхай дзядуля,
Колькі дрэў ён **наса..аў.**

- Назавіце гукі ў выдзеленых словах. Колькі літар у кожным з гэтых слоў?

99. Прачытайце, устаўляючы патрэбныя словы.

1. Шпакі доўга не адлятаюць — ... сухая.
2. Што летам прызапасіш — зімой як ... .
3. Зімовы дзянёк што ... насок.
4. Добры ... вясной не пашкодзіць.

Словы для даведкі: *дождж, знойдзеш, восень, камароў.*

- Спішыце. Ва ўстаўленых словах галосныя літары падкрэсліце адной рыскай, а зычныя — дзвюма.

Беларускі алфавіт

100. Прачытайце загадку і адгадайце яе.

Літары ў ім, як байцы на парад,
Строгім парадкам пастаўлены ў рад.
Усе яны пэўнае месца знайшлі там,
А назавём гэта ўсё ... .

Алфавітам, або **азбукай,** называюцца ўсе літары мовы, размешчаныя ў пэўным парадку.

101. Прачытайце назвы літар беларускага алфавіта.

Літары	Назвы літар	Літары	Назвы літар
А а	*а*	**П п**	*пэ*
Б б	*бэ*	**Р р**	*эр*
В в	*вэ*	**С с**	*эс*
Г г	*гэ*	**Т т**	*тэ*
Д д	*дэ*	**У у**	*у*
Е е	*е*	**ў**	*у* нескладовае
Ё ё	*ё*	**Ф ф**	*эф*
Ж ж	*жэ*	**Х х**	*ха*
З з	*зэ*	**Ц ц**	*цэ*
І і	*і*	**Ч ч**	*чэ*
й	*і* нескладовае	**Ш ш**	*ша*
К к	*ка*	**ы**	*ы*
Л л	*эл*	**ь**	мяккі знак
М м	*эм*	**Э э**	*э*
Н н	*эн*	**Ю ю**	*ю*
О о	*о*	**Я я**	*я*

- Колькі літар у беларускім алфавіце?
- Назавіце літары, якіх няма ў рускім алфавіце. Запішыце тры словы з літарай **ў**.
- Вывучыце беларускі алфавіт на памяць.

102. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Алфавіт вельмі патрэбны людзям. У алфавітным парадку стаяць словы ў слоўніках і звесткі ў даведніках (напрыклад, у тэлефоннай кнізе). Спіс вашых прозвішчаў у класным журнале таксама складзены па алфавіце.

- Чаму кожны чалавек павінен добра ведаць алфавіт?

103. Прачытайце гумарэску.

— **Петрык,** ці ведаеш ты алфавіт?
— Так.
— Якая літара ідзе пасля А?
— Усе астатнія.

- Ці ведаў на самай справе Петрык алфавіт?
- Назавіце ўсе літары ў выдзеленым слове. Запішыце іх у алфавітным парадку.

104. Прачытайце. Запішыце словы ў алфавітным парадку.

Бульба, агурок, морква, цыбуля, салата, фасоля, часнок.

Пры размяшчэнні па алфавіце слоў, якія пачынаюцца з адной і той жа літары, трэба ўлічваць месца другой літары ў алфавіце — *вейкі, вока, вусны.*

105. Прачытайце. Выпішыце назвы звяроў у алфавітным парадку.

У беларускіх лясах жывуць розныя звяры: вожык, заяц, ваверка, куніца, дзік. Многа тут і буйных жывёл, такіх, як зубр, лось, мядзведзь. На берагах рэк селяцца бабры, выдры, норкі. Ёсць у нашых лясах і драпежнікі. Гэта воўк і рысь.

- Палічыце, колькі гукаў і літар у словах *лось* і *дзік*.
- У якім парадку вы размясцілі словы *вожык, выдра, вавёрка*? Чаму?

106. Прачытайце верш.

Дажджавая вада

Ранкам дождж наліў вады
У каровіны сляды.
Першым гэтае вадзіцы
Голуб прыляцеў напіцца.
Потым ластаўка і шпак,
Кроплю зачарпнуў гусак.

С. Бестава

- Выпішыце назвы птушак у алфавітным парадку.

Склад. Перанос слоў

107. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Гукі ў слове, як правіла, вымаўляюцца не паасобку, а невялікімі групамі — **складамі.** Гукі ў складзе моцна трымаюцца адзін за аднаго, бо вымаўляюцца адным штуршком паветра: *ве-чар, па-штоў-ка, ся-бры, пра-ца-ваць.*

- Як вымаўляюцца гукі ў слове?

108. Прачытайце па складах. Вызначце, колькі галосных гукаў у кожным складзе.

І-дзе дож-джык. Све-ціць со-ней-ка. Буй-ны-я даж-джын-кі па-да-юць на ма-ла-дзень-ку-ю траў-ку.

- Заўважце, як дзеляцца на склады словы з гукамі [ў], [й], [дж], [дз'].

Складам называецца спалучэнне гукаў, якое вымаўляецца адным штуршком паветра: *ка-ман-да, зай-чык.*

Склад можа быць адзін галосны гук: *і-ду, а-ку-ля-ры.*

Колькі ў слове галосных гукаў, столькі ў ім і складоў.

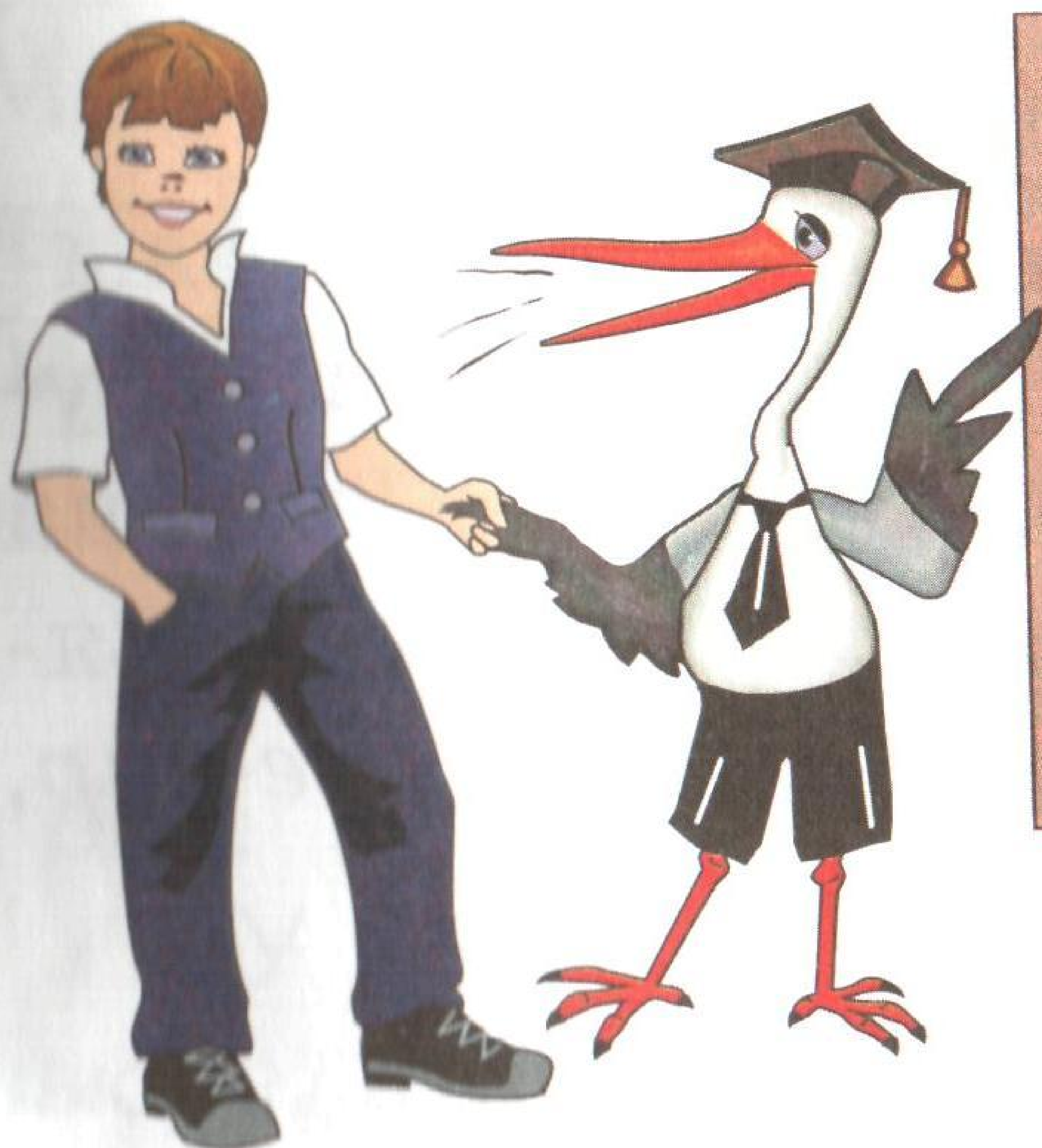

ГУК (1 склад) **БУ-СЕЛ** (2 склады)

СЯ-БРОЎ-СТВА (3 склады)

109. Прачытайце. Колькі складоў у кожным слове?

Пісьмо, агонь, край, асіна, дзяўчынка.

- Спішыце словы, падзяляючы іх на склады.
- Падкрэсліце словы, якія маюць адзін склад.

110. Прачытайце скорагаворкі. Якія падобныя па гучанні склады чаргуюцца ў словах?

1. Макар камара злавіў ля двара.
2. Наш Назарка на зары быў у цёмным гушчары.
3. Раманка ранкам рана ўстаў.

А. Дзеружынскі

Гушча́р — чаща.

- Спішыце першую скорагаворку. Спісваючы, дзяліце словы на склады.

111. Гульня «Складзі слова са складоў».

ка, во	век, ла, ча	ба, ку, чак
сна, са	бей, ве, ра	дзе, ня, ля

- Словы, якія вы склалі, запішыце.

Дзяліць словы на склады і для пераносу — гэта не адно і тое ж. Пры пераносе **нельга:**

- пакідаць на радку ці пераносіць на іншы адну літару — *юнак, зі-мою;*
- аддзяляць літары ***й, ў, ь*** ад папярэдняй літары — *пян**ь**-кі, ма**й**-ка, сябро**ў**-ка;*
- падзяляць спалучэнні літар ***дз*** і ***дж*** — *лю-**дз**і, ся-**дж**у.*

112. Спішыце. Падзяліце словы для пераносу.

Узор: *май-скі, аў-тобус* ці *аўто-бус.*

Праўда, плошча, пайшлі, поўдзень, канькі, **вадзіць, саджу.**

- Вызначце, колькі складоў у выдзеленых словах. Колькі гукаў і літар у кожным складзе?

113. Як падзелены наступныя словы: на склады ці для пераносу?

Ча-равікі, разу-мець, па-равоз, пад-ручнік, капя-люш.

- Як яшчэ можна перанесці гэтыя словы? Запішыце іх, падзяліўшы для пераносу па-іншаму.

114. Прачытайце.

Разляглася ў полі зіма, распусціла сівыя космы. Служаць зіме верныя слугі — **калючы** вецер ды пякучы мароз. Абодва **сярдзітыя.**

Калючы вецер лісце з дрэў абтрос, траву ў полі высушыў. А пякучы мароз скаваў зямлю і рэчкі лядовымі **аковамі. Застаўся** ў марозу ды ветру толькі адзін клопат — вартаваць спакой матухны зімы.

А. Асіпенка

- Спішыце выдзеленыя словы. Падзяліце іх спачатку на склады, а потым для пераносу.

Націск

115. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Адзін са складоў у слове вымаўляецца больш моцна і працяжна. Пра галосны гук у такім складзе гавораць, што на яго падае **націск.**

Ад націску можа залежаць значэнне слова: *вару **ка́шу** — **кашу́** траву, **плачу́** за праезд — **пла́чу** ад крыўды.*

● Як вымаўляецца ў слове склад, на які падае націск?

116. Прачытайце жарт. Колькі складоў у кожным слове? Які склад вымаўляецца больш моцна, з націскам?

Акуляры

— Чаго ты ў цёмных акулярах
ідзеш у школу, Ігарок?
— Каб па вачах не знаў настаўнік,
што я не вывучыў урок.

А. Дзеружынскі

Націскным называецца склад, які вымаўляецца мацней за іншыя склады слова: ***во́**-сень, вяр-**ба́**, кра-пі-**ва́**.*

Склады без націску — **ненаціскныя.**

117. Прачытайце. Назавіце націскныя і ненаціскныя склады ў выдзеленых словах.

Маміны рукі самыя лепшыя:
Няньчылі, гу́шкалі, **лашчылі** першыя.
Маміны рукі сардэчныя, смелыя.
Маміны рукі самыя **ўмелыя.**

П. Прануза

● Ці згодныя вы з паэтам, які сцвярджае: «Маміны рукі самыя лепшыя»? Чаму?

дзве́ры

118. Прачытайце словы. Назавіце ў іх націскныя склады.

Дзверы, лінейка, крэйда, сшытак, падручнік, кніга, званочак, настаўнік, дзяжурны, лес, зялёны, дождж, вясёлка.

● Выпішыце словы з націскам на першым складзе.

3а. Зак. 2696.

119. Разгледзьце малюнак. Запішыце ў сшытак назвы адзення. Пастаўце ў словах націск.

кашуля
чаравікі
сукенка
камізэлька
капялюш
штаны

120. Прачытайце словы. Правільна вымаўляйце іх.

До́шка, дачка́, імя́, ваўкі́, аку́нь, некато́ры, малы́, мале́нькі, **стары́**, старэ́нькі, адзіна́ццаць, **крапіва́**, сме́шны.

• Прыдумайце сказы з выдзеленымі словамі. Запішыце складзеныя сказы.

121. Спішыце словы. Пастаўце ў іх націск. Падкрэсліце націскныя склады.

Заляпіла, машына, правіла, вільгаць, цана.

Ві́льгаць — влага.
Цана́ — цена.

• Прачытайце адзін за адным націскныя склады ў словах. Якая парада атрымалася?

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Якія гукі называюцца галоснымі?
2. Якія гукі называюцца зычнымі?
3. Чым адрозніваюцца звонкія зычныя ад глухіх?
4. Назавіце ўсе гукі ў словах *адзіны*, *лоўка*. Якія гэта гукі?
5. Раскажыце беларускі алфавіт на памяць.
6. Як правільна дзяліць слова пры пераносе?
7. Які склад націскны ў словах *імя*, *малы*, *стары*, *смешны*, *нажніцы*?

ГАЛОСНЫЯ ГУКІ І ЛІТАРЫ

Галосныя гукі [о], [э] — [а]. Правапіс слоў з літарамі *о, э — а.*

— Гукі [о], [э], [а] — добрыя сябры, але па характары і звычках яны адрозніваюцца. Гукі [о], [э] згодныя быць толькі пад націскам. Гук [а] не такі капрызны. Ён добра сябе адчувае і пад націскам, і ў ненаціскных складах: *рэ́кі — рака́, но́гі — нага́.*

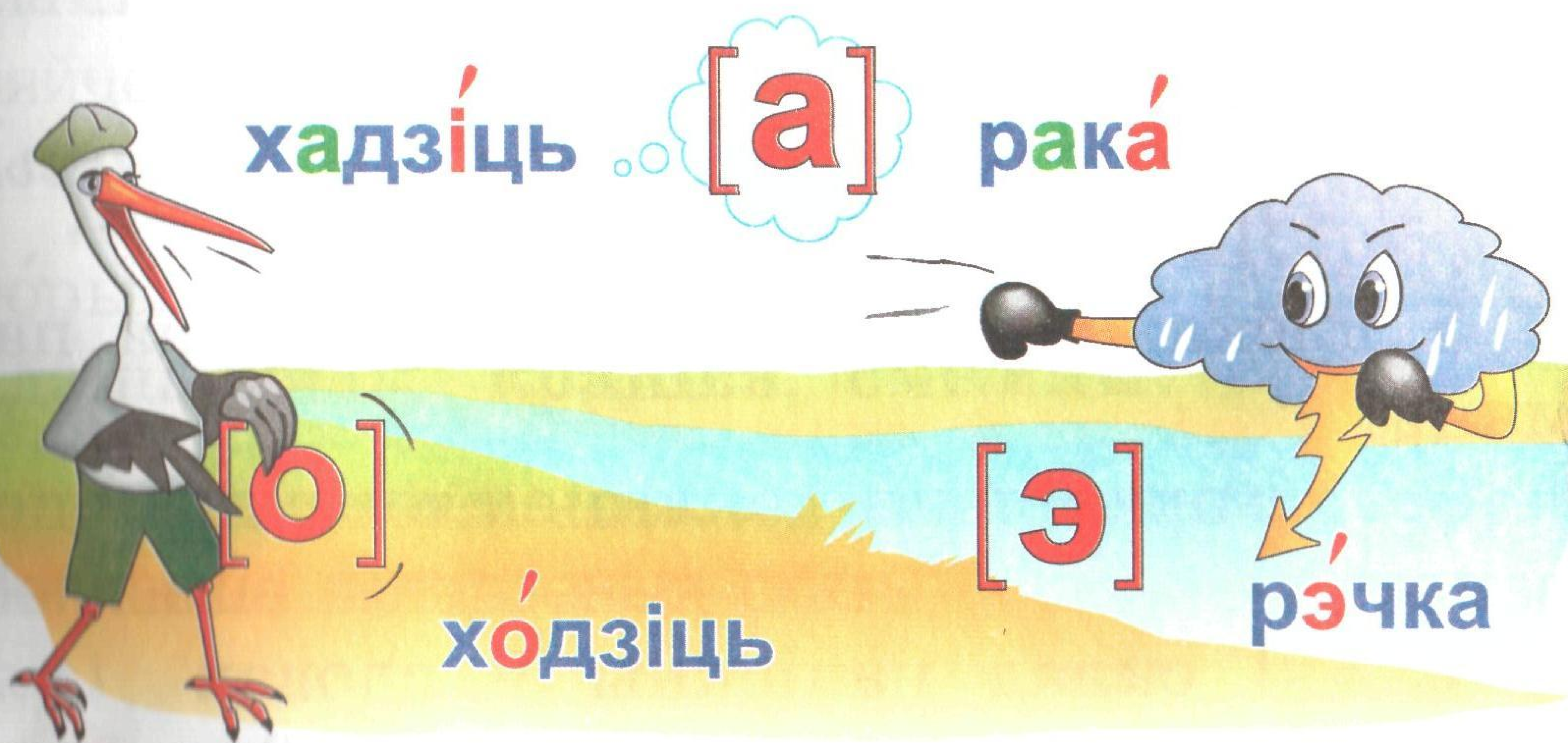

122. Прачытайце словы парамі.

но́ры — нара́ грэ́бень — грабе́ньчык
го́ры — гара́ цэ́ны — цана́

Грэ́бень — расческа.

- Якія галосныя гукі вымаўляюцца ў націскных складах?
- Якія гукі «збеглі», калі націск перайшоў на іншы склад? Які гук вымаўляецца замест іх?

У беларускай мове галосныя [о], [э] бываюць толькі пад націскам. Не пад націскам замест іх гучыць [а]: *ст*[о́]*л* — *ст*[а]*лы́*, *ш*[э́]*пт* — *ш*[а]*пта́ць.*

Гукі [о], [э], [а] перадаюцца на пісьме літарамі ***о, э, а:*** *хо́лад — хало́дны, рэ́чка — рака́.*

123. Прачытайце. Выпішыце словы з выдзеленымі літарамі.

Каб мы **цэ**глу адшукалі —
дом **ца**гляны б збудавалі.

Па расе без чаравік
выйшаў з **бо**ру **ба**равік.

Д. Бічэль-Загнетава

Цэ́гла — кирпич.
Чаравікі — ботинки.

● Які з выдзеленых складоў націскны, а які — ненаціскны? Якія галосныя літары ў іх пішуцца?

124. Прачытайце словы парамі. Чаму ў выдзеленых складах гэтых слоў вымаўляюцца розныя галосныя гукі?

горад — **га**рады
цэгла — **ца**гліна
жолуд — **жа**луды
цэдзяць — **ца**дзіць

125. Прачытайце верш. Вызначце націскныя склады і растлумачце правапіс **о**, **э** ў выдзеленых словах.

Ужо **мароз**. Пасохлі травы,
на дрэвах дзе-нідзе **лісток**.
І **вожык**, наш звярок рухавы,
аблюбаваў для сну **куток**.

Ч. Навіцкі

Руха́вы — подвижный, шустрый.
Куто́к — уголок.

126. Змяніце словы па ўзоры. Запішыце пары слоў, пастаўце націск. Падкрэсліце галосныя літары ў першых складах.

ро́біць — *рабі́лі*　　*го́ры* — *гара́*
косіць — …　　козы — …
водзіць — …　　косы — …

***127.** Прачытайце. Устаўце патрэбныя словы.

Міша … у першы клас. … у школу яму недалёка. Школа стаіць за … . Зімой … — добры каток для дзяцей. … скаваў ваду ў … . Але … не палохаюць дзяцей.

Словы для даведкі: *маразы, рэчцы, рака, рэчкай, ходзіць, хадзіць, мароз.*

● Спішыце. Падкрэсліце ўстаўленыя словы. Растлумачце іх правапіс і абазначце націск.

128. Прачытайце. Перакладзіце вусна на рускую мову.

Блакітны, сіні, чырвоны, зялёны, карычневы, шэры, белы, чорны.

● Выпішыце словы з літарамі **о** і **э**, растлумачце правапіс гэтых слоў.

129. Прачытайце. Якія літары трэба ўставіць? Растлумачце іх напісанне. Спішыце першыя два сказы.

С..сны растуць на сухім пясчаным мес-
ы. **Кожная** с..сна можа жыць больш за
этню гадоў. Елкі растуць і на балоціс-
ай глебе. Ств..л у елкі роўны і прамы.

• Вусна падзяліце выдзеленае слова на
клады.

Правапіс слоў з літарамі *е, ё — я*

130. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

— Я раскажу вам пра літары ***е***, ***ё***, ***я***. ***Ё*** сустракаецца толькі ў на-
іскных складах: *лёгкі, сёння*. ***Е*** бывае і
ад націскам, і не пад націскам: *ве́расень,*
еснавы́. Літара ***я*** замест ***е***, ***ё*** пішацца
олькі ў першым складзе перад націскам:
ясёлка, святло́.

• Якая з літар ***(е, ё, я)*** ужываецца толькі ў
ацісных складах?

• Якая літара ***(е, ё, я)*** пішацца ў першым
кладзе перад націскам?

131. Прачытайце словы парамі. Якія літары пішуцца ў націскных складах, якая — у першым складзе перад націскам?

землі — зямля	вёсны — вясна
сем'і — сям'я	вёдры — вядро
дзень — дзянёк	лёд — лядок

• Спішыце. Пастаўце націск, падкрэсліце першы склад перад націскам.

У з о р: *зе́млі — зямля́*.

> У беларускай мове замест літар ***е*** і ***ё*** ў першым складзе перад націскам пішацца ***я***: *ве́-цер — вятры́, цё-плы — цяпло́*.

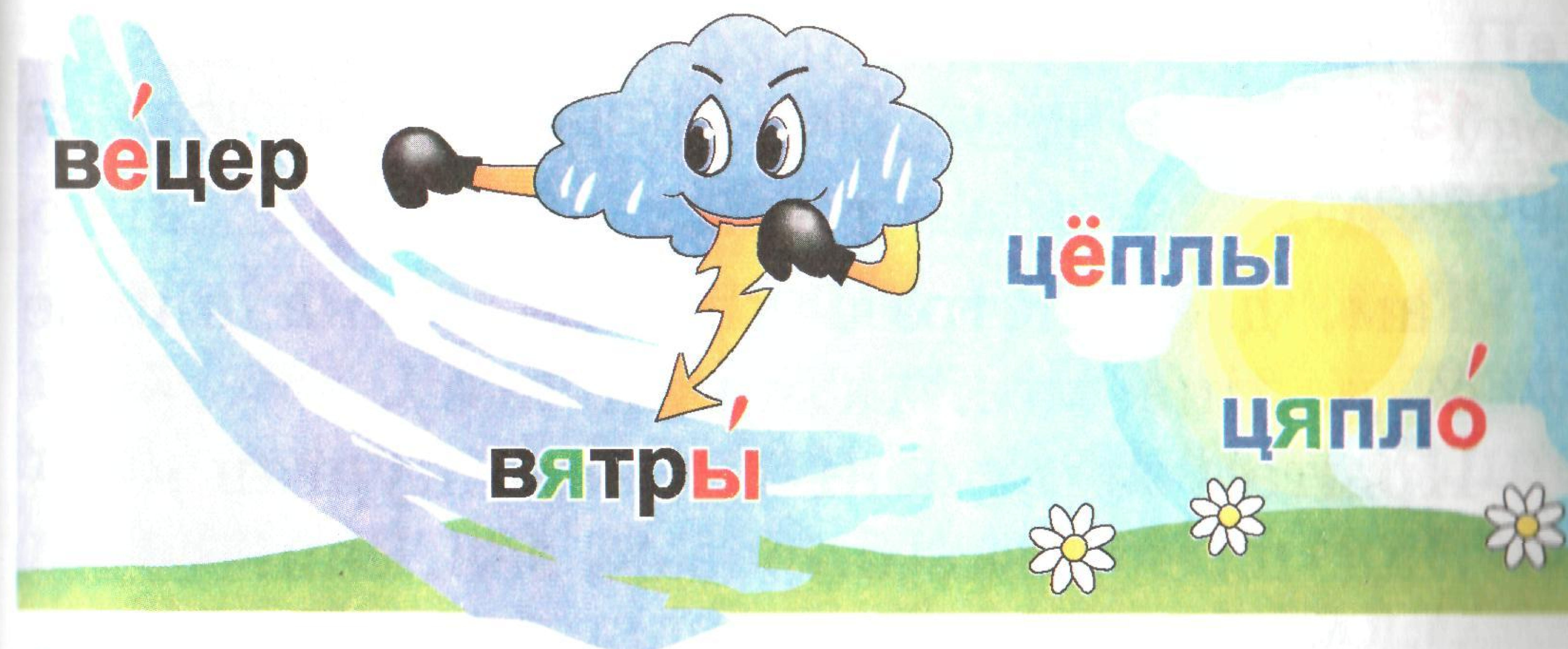

132. Прачытайце. Выпішыце з тэксту выдзе-
эныя словы. Пастаўце ў іх націск. Падкрэсліце
эршы склад перад націскам.

У парку расце высокая **бяроза.** Вузкая
цяжынка вядзе да яе. На бярозе вісяць
армушкі для птушак.

• Якая літара пішацца ў першым складзе пе-
ад націскам?

133. Змяніце словы па ўзоры. Запішыце іх,
астаўце націск. Падкрэсліце галосную літару ў
ершым складзе перад націскам.

лес — лясы *дзень — дзянёк*
след — ... цень — ...

сёстры — сястра
мётлы — ...

134. Прачытайце. Якія літары «схаваліся» за
ропкамі?

Там, дзе быстраю хваляю рэчка плыве
У д..ліне між ц..мнага лесу,
Прытаіўся высокі з..лёны курган
Пад плакучых б..розак зав..сай.

К. Буйло

135. Прачытайце словы ў правым слуп-
ку. Назавіце прапушчаныя літары.

малы́ пасёлак	п..рэднія
су́мны настрой	в..лікі
спелыя яблыкі	в..сёлы
заднія колы	з..лёныя

Су́мны — грустный.

• Падбярыце да выдзеленых слоў процілег-
лыя па сэнсе словы з правага слупка. Запішыце.

У з о р: *сумны настрой — вясёлы на-
строй.*

136. Прачытайце. Пра якую кладоўку тут рас-
казваецца?

Ёсць на свеце цудоўная кладоўка. Па-
кладзе́ш у яе **в..сной м..шок** зе́рня, а ўво-
сень, глядзіш, заме́ст аднаго **м..шка** ў
кладоўцы ўжо дваццаць. **В..дро** бульбы ў
цудоўнай кладоўцы ператвара́ецца ў двац-
цаць **вёдз..р.** Жме́нька насе́ння робіцца
в..лікай кучай радыскі, памідораў, морквы.
Цудоўная кладоўка — гэта **з..мля.**

Жме́ня, жме́нька — горсть, горсточка.
Насе́нне — семена.

- Як вы думаеце, чаму зямля з'яўляецца цудоўнай кладоўкай?
- Выпішыце выдзеленыя словы, устаўце прапушчаныя літары.

137. Прачытайце верш.

Мары

Калі б я доктарам была,
дастала б болей лекаў
і дзецям хворым памагла,
каб ім жылося лепей.
Калі б была будаўніком,
сваімі б я рукамі
для іх пабудавала дом
з шырокімі дзвярамі.

Л. Монід

- Чаму ў словах *лекі, дзверы, дзеці* пішам **е**, а ў словах *лячыць, дзвярамі, дзяцінства* — **я**?
- Складзіце вуснае апавяданне на тэму «Калі я стану дарослым».

138. Спішыце. Устаўце прапушчаныя літары.

Слух..ць, к..заць, р..зумець, пер..кладаць, мал..ваць, сп..ваць.

- Назавіце словы, у якіх у першым складзе перад націскам пішацца ***я***.
- Вусна перакладзіце словы на рускую мову.
- Прыдумайце і запішыце сказ са словам *разумець*.

***139.** Прачытайце верш. Якога звярка апісвае аўтар?

Белашчокі, з шэрсткай шэрай,
сам, як мыш, — малы такі,
а за шчокамі — **«мяшкі»**,
бы ў штанах маіх кішэні.

Калі ты **сядзіш ясі,**
падбяжыць і смешна шчоўкне.
Запіхне ўсё за шчокі,
што яму ты ні дасі.

Х. Гурыновіч

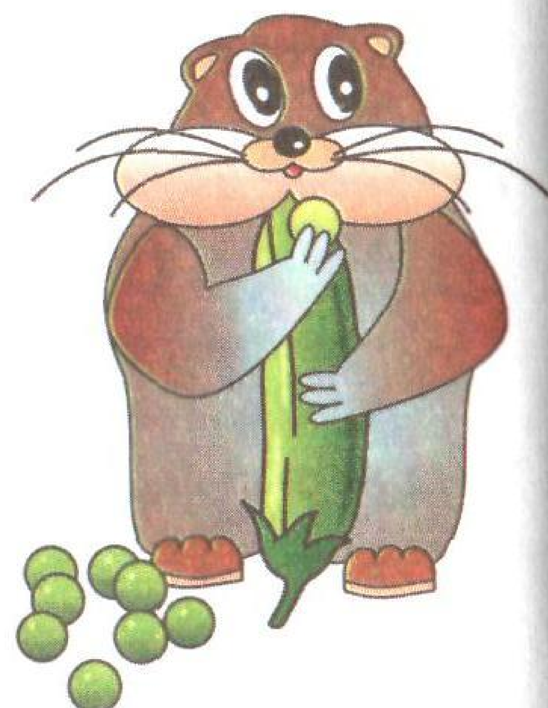

Кішэ́нь — карман.

● Да слоў *мех, есці, сесці* выберыце з верша вылучаныя словы, у якіх замест **е** пішацца **я**.

● Запішыце ўтвораныя пары слоў.

● Ці ёсць жывёлы ў вас дома? Што цікавае вы можаце пра іх расказаць?

140. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары. Растлумачце іх напісанне.

Воз..ра, сіняе вока,
Знізу гл..дзела ўверх.
Н..ба блакітнаю вокладкай
Абгарнула сусвет.

А. Камоцкі

Во́кладка — обложка.
Сусве́т — мір.

во́кладка

● Знайдзіце і прачытайце радкі, дзе паэт апісвае неба так, быццам яно жывая істота.

141. Прачытайце і адгадайце загадкі. Запішыце іх разам з адгадкамі. Растлумачце напісанне прапушчаных літар.

1. Свеціць і грэе, в..сяліць і ззяе, усю з..млю ажыўляе.

2. Без с..керы і цвікоў збудава́ны круглы дом.

Словы для даведкі: *сонца, сякера.*

Сяке́ра — топор.

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Раскажыце правіла напісання літар *о, э, а* ў беларускай мове. Прывядзіце прыклады.

2. Калі ў беларускай мове пішуцца літары *е, ё, я*? Прывядзіце прыклады.

3. Растлумачце правапіс выдзеленых літар у словах: *земляны, цеплавы, веснавы, рэчка, рачулка, сосны, сасонка.*

Цвёрдыя і мяккія зычныя гукі. Іх абазначэнне на пісьме

— Сярод гукаў ёсць сваякі. Напрыклад, [м] і [м'] — родныя браты. Параўнайце, якія яны падобныя: *мала — мяла, па модзе — аб мёдзе.* ...ны нават адной літарай абазначаюцца ... пісьме!

Цвёрдыя і мяккія зычныя гукі сяб...уюць з рознымі галоснымі літарамі. ...вёрдыя — з літарамі ***а, о, э, у, ы.*** Мяк...я — з літарамі ***ё, е, і, ю, я, ь.***

мя́ккі

142. Прачытайце словы парамі. Назавіце цвёр...ыя і мяккія гукі, якія абазначаны выдзеленымі ...тарамі.

ры**с** — ры**сь**	пі**с**аць — пі**сь**мо
шко**л**а — шко**ль**нік	вуга**л** — вуга**ль**

● Як перадаецца на пісьме мяккасць гэтых ...каў?

Вожык і пчолкі любяць працаваць

143. Прачытайце. Назавіце спачатку словы з цвёрдымі зычнымі гукамі на канцы, потым — з мяккімі.

Восень, снежань, верасень, ноч, пыл, корань, лагер, студзень, палын, варатар.

Сне́жань — декабрь.
Сту́дзень — январь.
Ве́расень — сентябрь.
Пыл — пыль.

144. Падбярыце да кожнага слова з левага слупка пару з правага слупка. Якімі гукамі адрозніваюцца гэтыя словы?

воз	**сяджу**
лук	**вёз**
саджу	**люк**

• Запішыце словы парамі. Падкрэсліце галосныя літары пасля выдзеленых зычных.

Мяккасць зычных гукаў абазначаецца на пісьме літарамі ***е, ё, і, ю, я, ь:*** ***месяц, мёд, ліст, людзі, цень.***

145. Прачытайце і адгадайце загадку.

Зялёны вожык залез у кошык —
Там чарназём.
Сядзіць, калючы, і хваліць
кошык:
— Утульны дом!

А. Клышка

• Назавіце ў словах мяккія зычныя гукі. Якімі галоснымі літарамі абазначаецца іх мяккасць на пісьме?

146. Дапамажыце словам *вугал, вугаль, стол, столь* знайсці месца ў сказах. Запішыце сказы.

1. У пакоі пабялілі … . 2. Мы купілі новы … . 3. Каменны … здабываюць у шахтах. 4. Пешаход павярнуў за … дома.

Столь — потолок.

147. Прачытайце. Спішыце. Замест кропак устаўце патрэбныя галосныя літары.

1. На двары шалёна в..ў вецер. Дзед в..ў вяроўку.

2. Наш клас б..ў на экскурсіі. Дождж з градам б..ў у вокны.

3. М..ла ўзяла м..ла і сама пам..ла насавыя хустачкі.

148. Прачытайце словы. Вусна перакладзіце іх на рускую мову. Параўнайце гучанне беларускіх і рускіх слоў.

Сем, восем, стэп, накіп, насып, верф, глыб.

Верф — месца, дзе будуюць і ра-
мантуюць караблі.

Зычныя гукі [п], [м], [ф] на канцы
слоў у беларускай мове заўсёды вы-
маўляюцца цвёрда: *насып, сем, верф*.

149. У якіх словах патрэбны **ь**? Выпішыце
тыя словы.

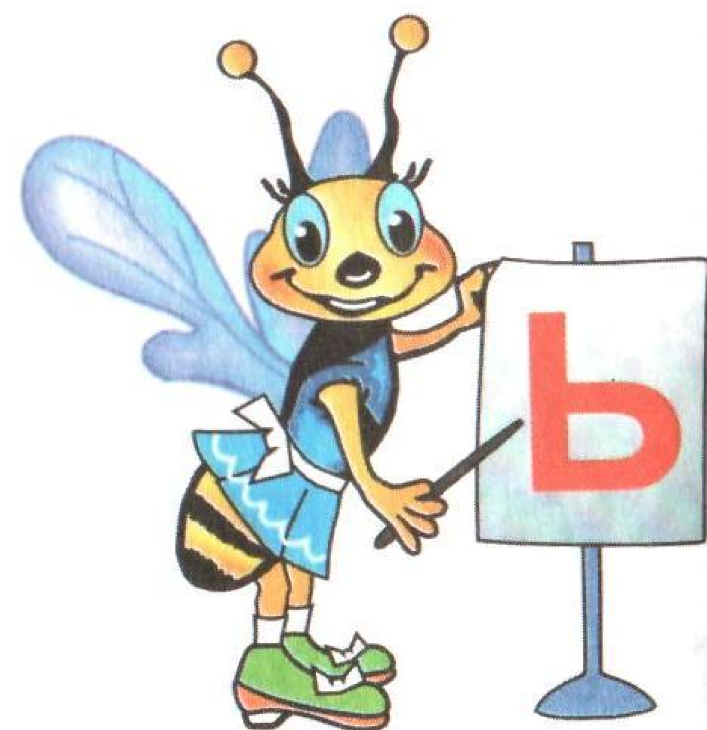

Рэмен.., бінокл.., рос-
ып.., ветраз.., нул.., пе-
ен.., акварэл.., стэп..,
карб.. .

150. Якія словы «згубіліся» ў гэтых сказах?
Вусна дапоўніце сказы.

1. ... разоў адмерай — адзін раз адрэж.
2. ... мае блакітна-шэрае або белае пер’е.
3. Мы падняліся на ... і ўбачылі агні цягніка.
4. ... акіяна захоўвае шмат затанулых караблёў.

Словы для даведкі: *насып, сем, голуб, глыб*.

151. Разгледзьце малюнак. Якія цвёрдыя зыч-
ныя гукі не маюць парных мяккіх?

4. Зак. 2696.

152. Прачытайце. Правільна вымаўляйце ня-
арныя цвёрдыя зычныя гукі.

Жолуд, **ж**оўты, **дж**ала, ура**дж**ай, **чы**-
сы, **шэ**ры, гры**б**, бя**ро**за, **ра**біна, а**рэ**хі,
ышкі, зай**чы**к, во**ж**ык, **чу**жы.

153. Разгледзьце малюнак. Перакладзіце сло-
ы на рускую мову.

сурвэтка
шклянка
талерка
кубачак
відэлец
лыжка

● Запішыце словы. Падкрэсліце ў іх літары,
якія абазначаюць няпарныя зычныя гукі.

● Калі беларусы гавораць: «Смачна есці!»?
Як трэба адказаць на гэта пажаданне?

тале́рка

154. Прачытайце скорагаворкі.

1. Ля шыпшыны шмат шпакоў.
2. Шчаўя ў шчэпаць адшчыпні.

3. Мурашнік частым частаколам Часлаў вясной абгарадзіў.

Шыпшы́на — шиповник.
Шча́ўе — щавель.

● Патрэніруйцеся хутка і выразна вымаўляць скорагаворкі.

155. Прачытайце, правільна вымаўляйце гук [р].

Грэюць лапкі снегі-
ры ў **ра**бінавай за**ры**.

● Спішыце сказ, падкрэсліце выдзеленыя літары.

156. Прачытайце. Правільна вымаўляйце зычныя гукі [р], [ч], [ш], спалучэнне гукаў [шч].

Па старой дрымучай пушчы
Ходзіць вецер невідушчы.
На мядзведзі шэрсць прычэша,
Спудзіць ракаў ля ракі
Або ў дзятлавай дэпешы
Пераблытае радкі.

С. Грахоўскі

Дэпе́ша — спешнае паведамленне, тэлеграма.

дзяўчы́нка *учо́ра* *рукза́к*

157. Прачытайце словы.

Рыжык, агароджа, рукзак, дрэўца, чаравікі, дзяўчынка, учора, шоўк.

- З якімі галоснымі літарамі «сябруюць» літары ***ж, р, ч, ш***?

> Пасля зычных літар ***ж, дж, р, ч, ш*** пішуцца галосныя літары ***а, о, у, э, ы***: *жолуд, мора, парашут, шэры, чыжык.*

парашут

жоўты

чытаць

158. Змяніце словы. Запішыце іх па ўзоры.

Вуж — вужы, ноч — ... , дождж — ... . *Вучу — вучы*, вяжу — ... , пішу — ... . *Лагер — лагеры*, токар — ... , слесар — ... .

159. Прачытайце. Назавіце словы з зычнымі гукамі [ж], [р], [ч], [ш].

Ужо многа гадоў дзеці Беларусі чытаюць часопіс «Вясёлка». Вядомыя пісьменнікі друкуюць у ім вершы, жарты, апавяданні. У сваіх творах яны пішуць пра наша жыццё, пра сяброўства. А яшчэ ў «Вясёлцы» можна знайсці рэбусы і крыжаванкі.

160. Прачытайце і адгадайце загадкі. Растлумачце напісанне слоў з прапушчанымі літарамі.

1. У агародзе летам цвіце ж..ўтым цветам.
2. Ляціць — маўч..ць, ляж..ць — маўч..ць, а як памрэ — зараве.

3. Два браты цераз дарогу ж..вуць, а адзін другога ніколі не бачаць.

- Спішыце першую загадку.

161. Прачытайце прыказкі. Выпішыце словы прапушчанымі літарамі. Устаўленыя літары адкрэсліце.

1. Колас добра не спее, калі сонца не рэ.е.
2. Хто працуе — той дуж..е, той расце прыгаж..е.
3. Не кажы «вуч..ўся», а кажы, пра што даведаўся.
4. Бач..ць вока далёка, а розум яшч.. далей.

162. Прачытайце. Спішыце. Устаўце прапушчаныя літары, падкрэсліце іх.

У заапарку летам ж..лі вож..кі. Было іх ш..сць. Двое больш..х — гэта бацькі. А ч..тыры маленькія — іх дзеткі.

Звонкія і глухія зычныя гукі. Іх абазначэнне на пісьме

163. Прачытайце.

— Якія людзі сябруюць паміж сабой? Тыя, што ў нечым падобныя. Гукі таксама выбіраюць сяброў. Паслухайце, як вымаўляюцца звонкі, бадзёры [б] і яго сябра, ціхоня [п]. Дарэчы, звонкія і глухія гукі сябруюць парамі: гук [д] — з гукам [т], гук [ж] — з гукам [ш], гук [з] — з гукам [с].

164. Паслухайце і прачытайце словы парамі. [Я]кія зычныя ў пачатку слоў вымаўляюцца звон[к]а, якія — глуха?

біў — піў
год — ход
жыў — шыў

Джэк — чэк
дзень — цень
зала — сала

Зычныя гукі ўтвараюць пары:
[б]—[п], [б']—[п'], [г]—[х], [г']—[х'],
[д]—[т], [дз']—[ц'], [дж]—[ч], [ж]—[ш],
[з]—[с], [з']—[с'].

165. Прачытайце словы. Які ў іх першы гук: [з]вонкі ці глухі? Падбярыце словы з парнымі глу[х]імі зычнымі.

заліць — ...
бітон — ...
галодны — ...

жар — ...
Дзіма — ...
дом — ...

Жар — яркае гарачае вуголле без полымя.

- Запішыце словы парамі па ўзоры.

Узор: *<u>б</u>алявáць* — *<u>п</u>алявáць*.

166. Разгледзьце малюнак. Якія звонкія гукі не маюць парных глухіх? Якія глухія гукі не маюць парных звонкіх?

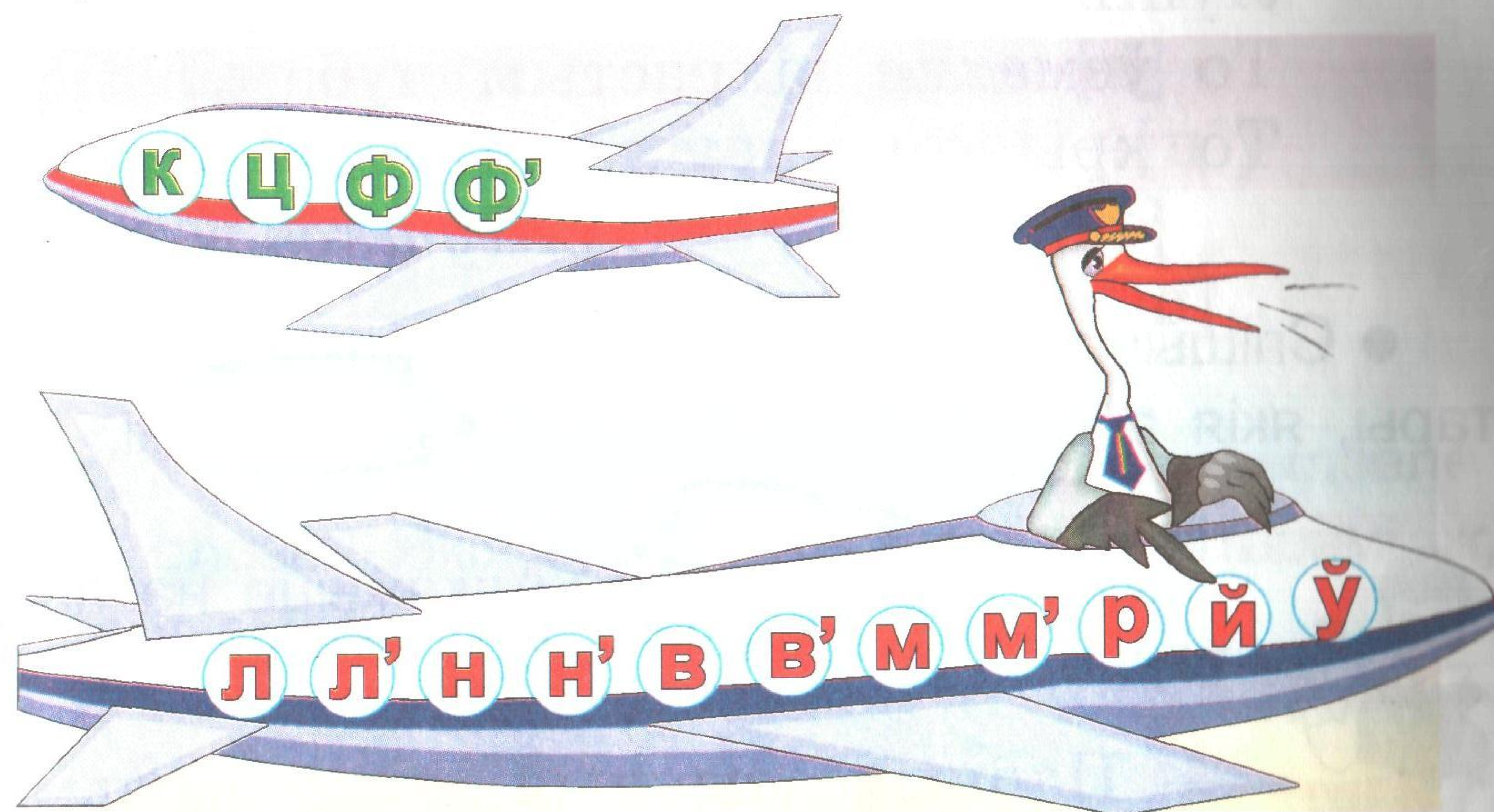

167. Прачытайце верш.

У качане капусным
Заблудзіўся вусень.
Не патрапіць ён дахаты,
Там, дзе мама, там, дзе тата.

С. Бестава

- Назавіце гукі, што абазначаны выдзеленымі літарамі. Якія гукі маюць звонкі ці глухі парны гук? Якія гукі засталіся без пары?

168. Прачытайце верш.

Як у бубен, спрытна дзюбай
Лупіць дзяцел па сасне.
То ўзмахне віхрастым чубам,
То крылом кару кране.

С. Шушкевіч

● Спішыце першыя два радкі. Падкрэсліце літары, якія абазначаюць парныя зычныя гукі.

169. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Парныя зычныя гукі вельмі сур'ёзна ставяцца да свайго месца і да сваіх суседзяў-гукаў. Варта звонкім гукам апынуцца на канцы слова, як яны страчваюць бадзёрасць і звонкасць: *гара*[д]*ы* — *гара*[т], *мядзве*[дз']*і* — *мядзве*[ц']. А калі іх сусед, наступны гук, — глухі зычны, яны стараюцца падладзіцца пад яго і такসама пачынаюць гучаць глуха: *ка*[з]*аць* — *ка*[с]*ка*, *лы*[ж]*ачка* — *лы*[ш]*ка*.

● Як змяняюцца парныя звонкія зычныя гукі на канцы слоў і перад глухімі зычнымі?

170. Прачытайце словы. Заўважайце, як вымаўляюцца зычныя гукі перад галоснымі і на канцы слоў.

ду**б**ы — ду**б**		[б]—[п]
лебе**дз**і — лебе**дзь**		[дз']—[ц']
ста**г**оў — сто**г**		[г]—[х]
на**ж**ы — но**ж**		[ж]—[ш]

171. Прачытайце верш. Вымавіце выдзеленыя словы. Якія гукі «схаваліся» за літарамі ***ж***, ***з***, ***г*** у выдзеленых словах?

На **лужку** гуляў Міколка,
Дзе мядок збіралі пчолкі.
Блізка пчолка падлятала
І дала Міколку джала.

Плакаў на ўвесь **луг** Міколка:
«Не дружу з табою, пчолка!»
С. Бестава

Дала́ джа́ла — ужалила.

172. Прачытайце словы. Звярніце ўвагу на вы-
ўленне парных зычных гукаў у сярэдзіне слоў.

рыба — рыбка
дзядзечка — дзядзька
бегаць — бегчы
лыжачка — лыжка

● Спішыце першы слупок слоў. Выдзеленыя
ары падкрэсліце.

173. Прачытайце. Чаму парныя зычныя гукі,
азначаныя ў гэтых словах рознымі літарамі,
маўляюцца аднолькава?

Хлеб — стэп, стог — гарох, медзь —
ць, дождж — плашч.
Рыбка — рэпка, вокладка — палатка,
іжка — шышка, дзядзька — бацька,
зкі — запіска.

ву́зкі

174. Прачытайце. Якія гукі «хаваюцца» за выдзеленымі літарамі?

Захварэў лянотай Мішка,
Енчыць: «Дайце мёду лыжку!»
Занядужаў, занямог,
Не пацягне нават ног.
А. Прохараў

175. Прачытайце.

Пад кусточкам, між ліісткоў
Роўна выстраены ў рад
Маладзенькія **грыбочкі**,
Як салдаты на **парад**.
М. Гамолка

● Запішыце выдзеленыя словы. Назавіце ў іх усе зычныя гукі. Скажыце, звонкія яны ці глухія.

176. Прачытайце. Якія словы аднолькава гучаць? Чаму? Што яны абазначаюць?

У маленькай козкі
Рожкі быццам коскі.
Р. Барадулін

● Спішыце. Падкрэсліце літары ***з*** і ***с***.

177. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

— Каб не памыліцца ў напісанні ...ічнай літары, трэба вызначыць «сапраўд...ы твар» гука — паставіць яго перад га...осным. Напрыклад: *вушка — вушак, ус...ешка — усмешак*. Пішам ***ш***. А ў словах ...*тужка, кніжка* [ш] вымаўляецца замест ...к]: *стужак, кніжак*. Значыць, пішам ***ж***.

● Як вызначыць «сапраўдны твар» парнага ...ычнага гука?

Каб вызначыць, якой літарай абазначыць на пісьме парны зычны гук, трэба падабраць праверачнае слова. У праверачным слове парны зычны гук павінен стаяць перад галосным: *лыжка — лыжак, шышка — шышак, дуб — дубы.*

178. Прачытайце.

У кутку не першы го**д**
І звяркі жывуць, і пту**ш**кі.
Тут ваверка і яно**т**,
Зайчаня — даўгія ву**ш**кі.
Х. Гурыновіч

● Спішыце словы з выдзеленымі літарамі. Як праверыць правапіс гэтых літар?

179. Замяніце словы па ўзоры, запішыце іх.

зубы — зуб   *многа дудак — адна дудка*
сады — ...   многа частак — адна ...
сказы — ...   многа бярозак — адна ...

180. Прачытайце і адгадайце загадкі. Спішыце іх, устаўляючы прапушчаныя літары.

1. Уся даро..ка пасыпана гаро..кам.
2. Стаіць дзе.. пры даро..цы на адной но..цы.
3. Белы як сне.., сало..кі як мё.. .

181. Прачытайце. Які гук «схаваўся» за кропкамі? Як (звонка ці глуха) ён вымаўляецца?

Пчолка

Пчолка цэлы дзень улеткy
З кветкі лётала на кветку,
Для таго каб цэлы год
Нашы дзеці елі мёд.

С. Сокалаў-Воюш

- Якую літару вы ўставіце? Чаму?

182. У прыказках «згубіліся» словы. Дапамажыце іх знайсці. Запішыце гэтыя словы. Растлумачце іх правапіс.

1. Стары ... лепш за новых двух.
2. Дарагая ... перад абедам.
3. Слова як ... : выпусціш — не вернеш.
4. Хто ўлетку ... шукае, той узімку галадае.

Словы для даведкі: *халадку, лыжка, друг, птушка.*

- Як вы разумееце сэнс прыказак?

183. Пятрусь пераблытаў пачатак і канец народных прымет. Прачытайце. Навядзіце парадак у гэтых сказах.

1. Ластаўкі ні..ка лятаюць — зіма ўжо блі..ка.
2. Будзе дождж ісці — зіма яшчэ далёка.
3. Жураўлі ляцяць ні..ка — дождж будзе.
4. Жураўлі ляцяць высока — будзе хле.. расці.

- Запішыце выпраўленыя сказы. Устаўце прапушчаныя літары.

Гукі [д], [т] — [дз'], [ц']. Іх абазначэнне на пісьме

184. Прачытайце пары слоў пасля настаўніка.

— У беларускай мове гукі [д] і [т] маюць мяккіх братоў [дз'] і [ц']: ***дубы — дзюба, дэпо — дзень, дошка — дзённік, дыван — гадзіна, дарога — дзяўчынка,***

ўты — *вецер*, *сястра* — ***ц**ётка*, *аўто-*
к — *чыс**ц**іня*, *працавіты* — ***ц**ікаўны*.

- Як завуць «мяккіх братоў» гукаў [д] і [т]?
- Якія літары пішуцца пасля ***д*** і ***дз***?

185. Прачытайце. Сачыце за правільным вы-
ўленнем гукаў [дз'] і [ц'].

Дзядзька дзякаваў мядзведзю —
Дзядзьку выхадзілі ледзьве.
Дзядзьку дзякаваў мядзведзь —
Дзядзька дыхае ледзь-ледзь.

- У якіх словах гук [ц'] «хаваецца» за спалу-
чэннем літар ***дз***?

***186.** Прачытайце словы. Складзіце з іх сказы.

1. У, Дзіна, Дзіма, панядзелак, і, дзя-
журнымі, былі.

2. Дзеці, чысцін
3. Яны, падзяк

- Запішыце перш
зам з наступнай гал

Гук [д] вымаўл
мякка. Пасля лі
ры ***а, о, у, ы,***
літары ***е, ё, і,***
Дзінай дзяліліся

187. Змяніце сло

У з о р: *сад* –

вада — на ...
сусед — аб ...

188. Прачытайце
кам [дз'].

Ро

— Ты адкуль
— З сініх нём
Па зямлі збіра
Нібы россыпы

Мілая, адзіная, нам навекі дадзена
Любаю Радзімаю ад дзядоў
і прадзедаў.
У. Мазго

189. Прачытайце верш. Якія літары трэба [пі]саць у словах: ***д*** ці ***дз***? Чаму?

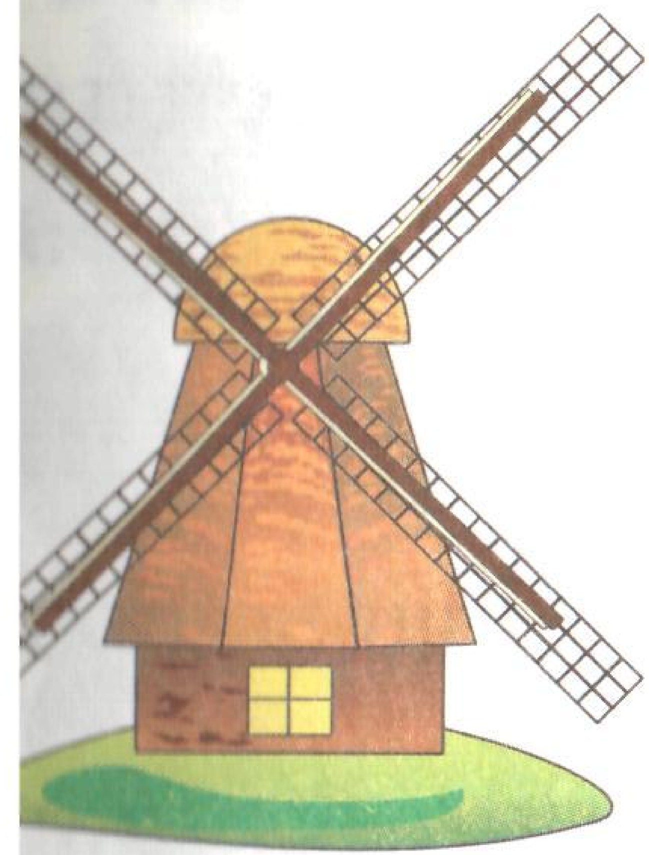

Млын

Заво..ім гаспадарку мы —
Спачатку пабу..уем млын.
Каб крыламі ў кожны бок,
Каб лю..ям быў ві..аць
з..алёк.
А. Камоцкі

190. Прачытайце прыказкі. Спішыце, устаў[ля]ючы ***д*** або ***дз***.

1. Рада з лю..ьмі ніколі не шко..іць.
2. Усе за а..наго, а а..ін за ўсіх.
3. Бярыся ..ружна, не бу..е грузна.

Ра́да — совет.
Гру́зна — тяжело.

191. Спіш[ыце] ...
руйцеся хутк[а] ...

Дзяцел дзю[...]

192. Прачытайце ...
пасля ***т***, якія — па...

Ната — Кац...
птушка — сцюж...
тыдзень — ціха, ...

Гук [т] выма...
Пасля літары ***т*** ...
о, у, э, ы. Пр...
няецца на [ц']. ...
галосныя ***е, ё,*** ...

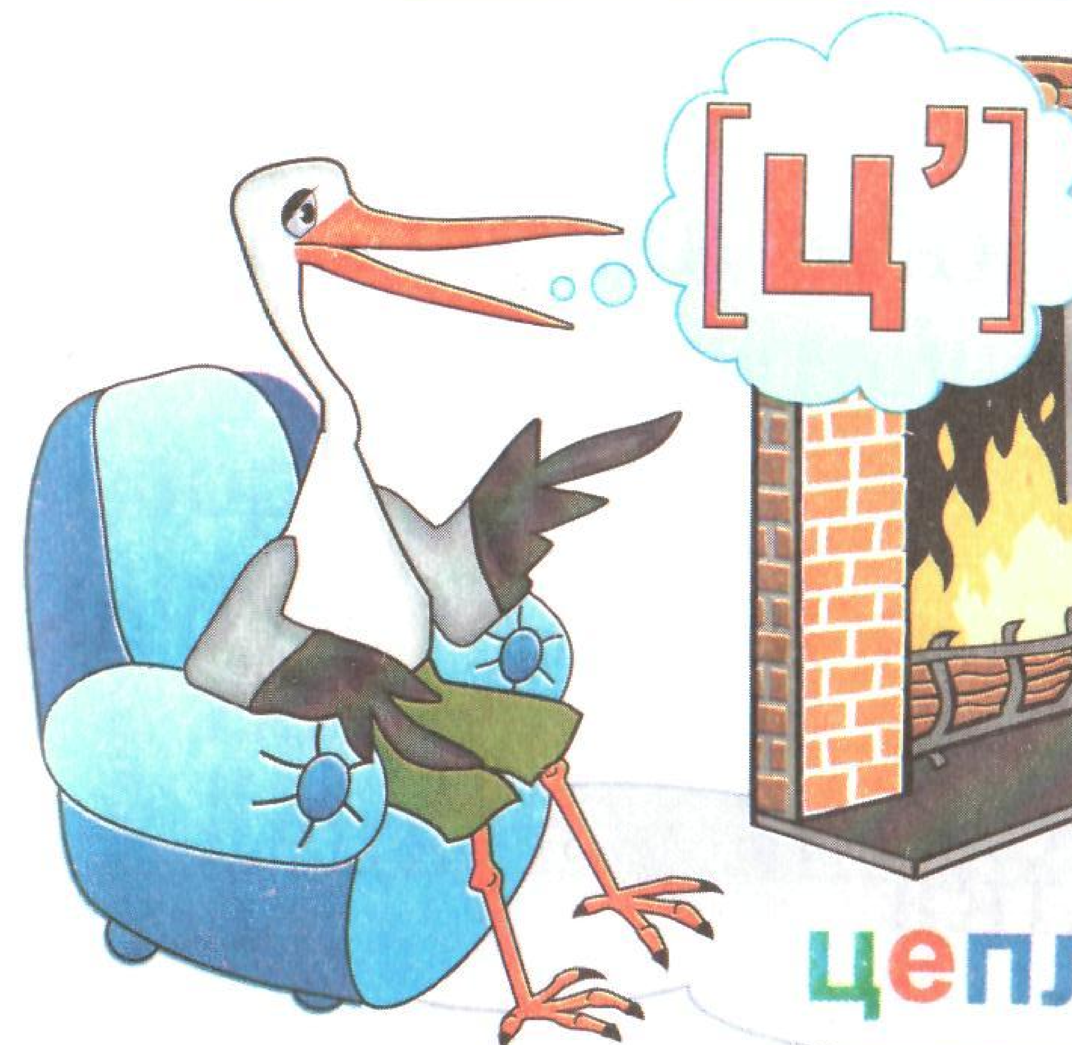

193. Змяніце словы па ўзоры. Запішыце.

У з о р: *масты — мосцікі; пліта — ı пліце.*

кусты — ...
білеты — ...

жыта — у ...
работа — на ...

194. Дапоўніце сказы словамі. Змяняйце сло-ı, як патрабуе сэнс.

1. Пра нашу школу пісалі ў ... .
2. Пошту прывезлі на ... .
3. Касмічны карабель зноў на ... .

С л о в ы д л я д а в е д к і: *арбіта, ıмалёт, газета.*

195. Спішыце. Устаўце ***т*** або ***ц***.

Дзе..і пайшлі ў гос..і да шах..ёраў. Іах..ёры расказалі, як яны здабываю..ь шах..ах калійную соль.

196. Прачытайце верш. Якія літары «згубілі-я» ў словах?

Намалюю ко..іка
У чырвоных бо..іках.

Чорныя шарс..інкі
Буду..ь уздоўж спінкі,
Беленькі жыво..ік —
Слаўны будзе ко..ік!

А. Бібіцкі

• Спішыце першыя два радкі. Падкрэсліце ўстаўленыя літары.

197. Прачытайце словы. Як вымаўляецца ў іх гук, абазначаны літарай ***ц***?

1. **Цы**ркуль, **ца**цка, **цэ**гла, **цо**кат.
2. **Ці**хан, **ця**жкі, с**це**жка, **цё**тка.

> У беларускай мове ёсць цвёрды [ц] і мяккі [ц’]. Яны не ўтвараюць пару. Гук [ц] не мае парнага мяккага гука.

198. Прачытайце верш. Пра якога зайку ў ім гаворыцца?

ёсць

Ёсць зайка-зазнайка ў **казцы** вядомай.
Ёсць плюшавы зайка на **тумбачцы**
ў доме,

У **мульціку** смешным, пад елкай у лесе.
А гэты, **пацешны,** у вочы мне лезе.

Х. Гурыновіч

● Спачатку назавіце выдзеленыя словы з ёрдым [ц], потым — з мяккім [ц’]. Словы з ккім [ц’] выпішыце.

199. Прачытайце прыказкі. Змяняйце словы ў дужках так, як патрабуе сэнс.

1. У сваёй (хата) і вуглы дапамагаюць.
2. На (праўда) свет стаіць.
3. Дармавога на (свет) няма нічога.
4. Сябры пазнаюцца ў (бяда).

● Запішыце прыказкі. Падкрэсліце літары, якія явіліся замест *т* і *д* у змененых словах.

Падоўжаныя зычныя гукі. Іх абазначэнне на пісьме

200. Параўнайце вымаўленне слоў.

збажына — збожжа
жыць — жыццё
колас — калоссе
вулей — вуллі

камень — каменне
печ — (чым?) печчу
мазь — (чым?) маззю

Збо́жжа — зерно.

● Як перадаецца на пісьме падоўжанае вымаўленне зычных гукаў?

Гукі [ж], [ш], [с’], [з’], [л’], [н’], [ц’], [дз’] паміж галоснымі могуць вымаўляцца падоўжана. Падоўжанае вымаўленне гукаў перадаецца падвоеным напісаннем літар: *насенне, калоссе, узвышша.*

[нн’]
маляванне
узвышша
[шш]

201. Прачытайце верш.

Рана-раненька праглянула сонца,
Пазалаціла галлё на сасонцы.

А на бярозках, асінках, дубочках
Пазалаціла праменнем лісточкі.

У. Дубоўка

• Выпішыце словы з падоўжанымі зычнымі гукамі. Падкрэсліце літары, якія абазначаюць гэтыя гукі.

202. Прачытайце словы. Якія літары трэба ўставіць замест кропак? Запішыце гэтыя словы.

Каха..е, дыха..е, зада..е, малява..е, ныта..е, пыта..е.

203. Прачытайце словы, у якіх прапушчаны літары ***жж, лл*** або ***цц***. Вусна перакладзіце іх на рускую мову.

Падаро..а, пачу..ё, вясе..е, адплы..ё, кы..ё.

204. Навядзіце парадак у сказах і прачытайце іх. Як называюцца такія сказы?

1. Слава, багацце, даражэйшая, за, добрая.
2. За, страціш, запытанне, не, сняданне.
3. Не, адзенне, а, чалавека, чалавек адзенне, упрыгожвае.

• Выпішыце словы з падоўжанымі гукамі. Падкрэсліце літары, якія абазначаюць падоўжаныя гук

205. Прачытайце.

Аб тым, як узнік Брэст, захавалася па данне. Купец прабіраўся з абозам праз Па лессе. На Палессі ж — скрозь бездарож жа ды балоты. Трапіў купец у дрыгву Каб праехаць далей, загадаў ён пакрыц шлях бяростаю ды галлём. Так і вырата ваўся. А само месца ў гонар бярösты выратавальніцы назвалі Бярэсцем. Ад яго і сучасная назва — Брэст.

Паводле С. Тарасава

• Назавіце словы з падоўжанымі гукамі. Запішыце іх пад дыктоўку настаўніка.

206. Якіх слоў не хапае ў сказах: *вулей* ці *вуллі*, *колас* ці *калоссе*?

1. Пчаляр паставіў новы ... пад яблыню. Усе ... былі ў яго добра дагледжаны.

2. Кожны ... быў буйны́ і спелы. Спее ... схілялася да зямлі.

Буйны́ — крупный.

- Спішыце. Устаўце патрэбныя словы.
- Падкрэсліце літары, якія абазначаюць паўжаныя гукі.

207. Разгледзьце малюнак. Прачытайце сло. Заўважце, як гучыць падоўжаны [ддз'] у овах.

- Спішыце словы. Падкрэсліце спалучэнне ар *ддз*.

208. Прачытайце. Як падоўжаны гук [ддз'] перадаецца на пісьме?

Бязлюддзе, суддзя, стагоддзе, паўгоддзе, малаводдзе.

> Падоўжаны гук [ддз'] на пісьме перадаецца літарамі ***ддз***: *пяцігоддзе, разводдзе, ладдзя.*

209. Прачытайце словы. Дапамажыце ім знайсці свае месца ў сказах.

Вада — разводдзе, соль — соллю, ноч — ноччу.

1. Вясной снегавая ... напоўніць рэкі. Пачнецца ... .
2. На лес апусцілася цёмная зімовая ... . Драпежныя звяры ... выходзяць на паляванне.
3. Ляснік насыпаў у кармушку ... . Ласі прыйшлі паласавацца ... .

- Спішыце сказы, устаўляючы замест кропак патрэбныя словы.

*210. Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце пераклад.

Подземелье, раздолье, свадьба, крылья, окрестность.

Навако́лле — окрестность.

211. Спішыце словы. Запомніце іх напісанне. Падкрэсліце выдзеленыя літары.

Клас, пасажыр, субота, праграма, касона, група.

212. Прачытайце. Назавіце, якія літары прапушчаны ў словах.

У мінулую су..оту наш кла.. хадзіў у тэатр юнага гледача. Мы здалёк убачылі гэты прыгожы будынак з кало..амі. У прагра..е быў спектакль «Беласнежка». Потым адбылася сустрэча з гру..ай акцёраў. Усю дарогу дамоў мы гаварылі пра спектакль. Па..ажыры аўтобуса паглядалі на нас і ўсміхаліся.

- Спішыце першы сказ і падкрэсліце ўстаўленыя літары.

213. Прачытайце. Якія літары прапушчаны ў словах?

Вер..б'ёў ч..родка
на с..сонку села.
І ў кашлатым голлі
птушкам пац..плела.
І. Мурaвейка

Кашла́ты — лохматый.

- Спішыце. Устаўце прапушчаныя літары.
- Падкрэсліце слова з падоўжаным гукам. Вусна перакладзіце гэта слова на рускую мову.

Раздзяляльныя знакі — апостраф (') і мяккі знак (ь)

214. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

— У некаторых словах зычныя і галосныя гукі пры вымаўленні **раздзяляюцца** гукам [й]: *з'еў, пад'езд, надвор'е*. На пісьме гэта абазначаецца **раздзяляль-**

ым знакам — **апострафам (’).** Апостраф
е літара, а асобы надрадковы значок. Ён
апамагае літарам абазначаць гукі.

- Што такое апостраф?
- Для чаго ён патрэбны ў беларускай мове?

215. Прачытайце. Разгледзьце малюнак. Ад-
жыце на пытанні.

Як разложысты бераг і востраў
Нецярплівы праліў раздзяляе,
Гукі так раздзяляе апостраф —
Кропля ўгору хвастом дажджавая.

Р. Барадулін

- Які гук вымаўляецца паміж [м] і [а] у слове
ям’я?
- З чым аўтар параўноўвае апостраф?

216. Прачытайце. Параўнайце вымаўленне
слоў у кожнай пары.

пя**ро** — пе**р’е** у зу**бе** — зу**б’е**
се**мя** — ся**м’я** зе**бра** — **з’е**сці

- У якіх словах паміж зычным і галосным вы-
маўляецца [й]? Спішыце гэтыя словы.
- Як такое вымаўленне гука [й] перадаецца
на пісьме?

надво́р’е

217. Прачытайце. Назавіце словы з апост-
рафам.

Яркае сонца б’е ў вокны. Вераб’іная
сям’я зляцела на першую праталінку. Ве-
раб’і купаюцца і п’юць ваду з лужынкі.
Яснае надвор’е стаіць да самага вечара.

- Спішыце. Падкрэсліце ў словах літары, па-
між якімі стаіць апостраф.

вераб́ей — вераб’і́

Апостраф пішацца пасля зычных лі-
тар перад галоснымі ***е, ё, і, ю, я:*** *над-
вор’е, з’ехаў, пад’ём, вераб’і, б’ю, сям’я.*

5. Зак. 2696.

218. Выканайце заданне, якое прыдумаў для вас Р. Барадулін.

Прачытай словы гэтыя жвава:
Зуб'е, пер'е, сузор'е, аб'ява.

Жва́ва — бойко, быстро, проворно.
Сузо́р'е — созвездие.

• Які гук вымаўляецца паміж зычным і галосным гукамі ў выдзеленых словах?

***219.** Дапамажыце словам змяніцца так, як патрабуе сэнс. Спішыце, апускаючы дужкі.

1. Хвалі набягаюць і (біцца) аб бераг.
2. Вожык і барсук падрыхтуюць на зіму норкі і (забіцца) ў іх.
3. Хоць лякарства і горкае, але яго (піць).

220. Прачытайце прыказкі. Як вы разумееце іх сэнс?

1. Адным гарбузікам не пад'ясі, а расінкаю не нап'ешся.
2. Адным канём усё не аб'едзеш.
3. Прыгожая птушка пер'ем, а чалаве… вучэннем.
4. Напалоханая варона і вераб'я баіц…

• Спішыце словы з апострафам. Растлума… це яго напісанне.

221. Дапамажыце словам *пер'е — п…ро, сям'і — сямі* знайсці свае месца … сказах.

1. Лёгкае … , а на страху не закінеш…
2. У снегіра прыгожае … .
3. Мой тата працуе з … гадзін раніцы…
4. У нашай … ўсе дапамагаюць адзі… аднаму.

• Спішыце сказы. Падкрэсліце ўстаўлены… словы.

222. Прачытайце. Адкажыце на пы…танне.

— Мяккі знак не толькі абазна…чае мяккасць зычных гукаў. Ён паказвае, што зычны і галосны **раздзяляюцца** гу…кам [й]: *лью, павільён, Ульяна.* Таму яго,

і апостраф, таксама называюць **раздзя-льным** мяккім знакам.

- Якія дзве ролі выконвае літара **ь**?

223. Прачытайце сказы. Параўнайце вымаўлнне выдзеленых слоў.

Я **палю** градкі. Пасля праполкі я іх **палью**.
Я **салю** бульбу. Калі бульба зварыцца, **салью** ваду.

- У якіх словах паміж [л'] і наступным галосным чуецца [й]?

Раздзяляльны мяккі знак (ь) пішацца пасля літары ***л*** перад галоснымі літарамі ***е, ё, і, ю, я***: ***льеш, мільён, Ільін, лью, Ульяна***.

224. Прачытайце.

Агуркі толькі ўзышлі. Спачатку я іх старанна прапалю, потым узрыхлю глебу.

Яркае сонца добра прыгравае, дзьме лёгкі ветрык. Пульхная глеба хутка высыхае. Вечарам я палью градку. Глеба прагна паглыне ваду. Сапраўды, як у прыказцы: «Наліць — нальеш, а выліць — не выльеш».

Пу́льхная гле́ба — мягкая почва.
Пра́гна — жадно.

- У якіх словах галосны гук вымаўляецца адразу пасля [л']? У якіх паміж [л'] і галосным чуецца [й]? Выпішыце гэтыя словы.

225. Выпішыце ў адзін слупок словы, у якіх **ь** абазначае толькі мяккасць зычнага, а ў другі — словы з раздзяляльным мяккім знакам.

Дзядзька, мільён, Ульяна, гальштук, батальён, пісьмо, бутэлька, апенька, павільён, мільянер, паштальён.

226. Спішыце. Устаўце прапушчаныя літары.

Сёння з хмар л..е халодны **дождж**ык. Іл..я бярэ парасон, апранае плашч і ідзе

ў школьную майстэрню. Там майстар Павел Васіл..евіч вучыць Іл..ю працаваць на такарным станку.

- Назавіце слова, у якім **ь** абазначае мяккасць зычнага гука.
- Назавіце няпарныя цвёрдыя гукі ў выдзеленым слове.

227. Бацьку *Антона* завуць *Анатолій*, бацьку *Марыны* — *Віталій*, а бацьку *Арцёма* — *Васілій*. Якія ў гэтых дзяцей імёны па бацьку?

- Запішыце гэтыя імёны і імёны па бацьку, як паказана на ўзоры. Падкрэсліце раздзяляльныя **ь** разам з папярэдняй літарай **л**.

Узор: *Анастасія Савельеўна, Кірыла Савельевіч.*

228. Разгледзьце два малюнкі. Раскажыце, з якімі зычнымі літарамі «сябруе» мяккі знак, а з якімі — апостраф.

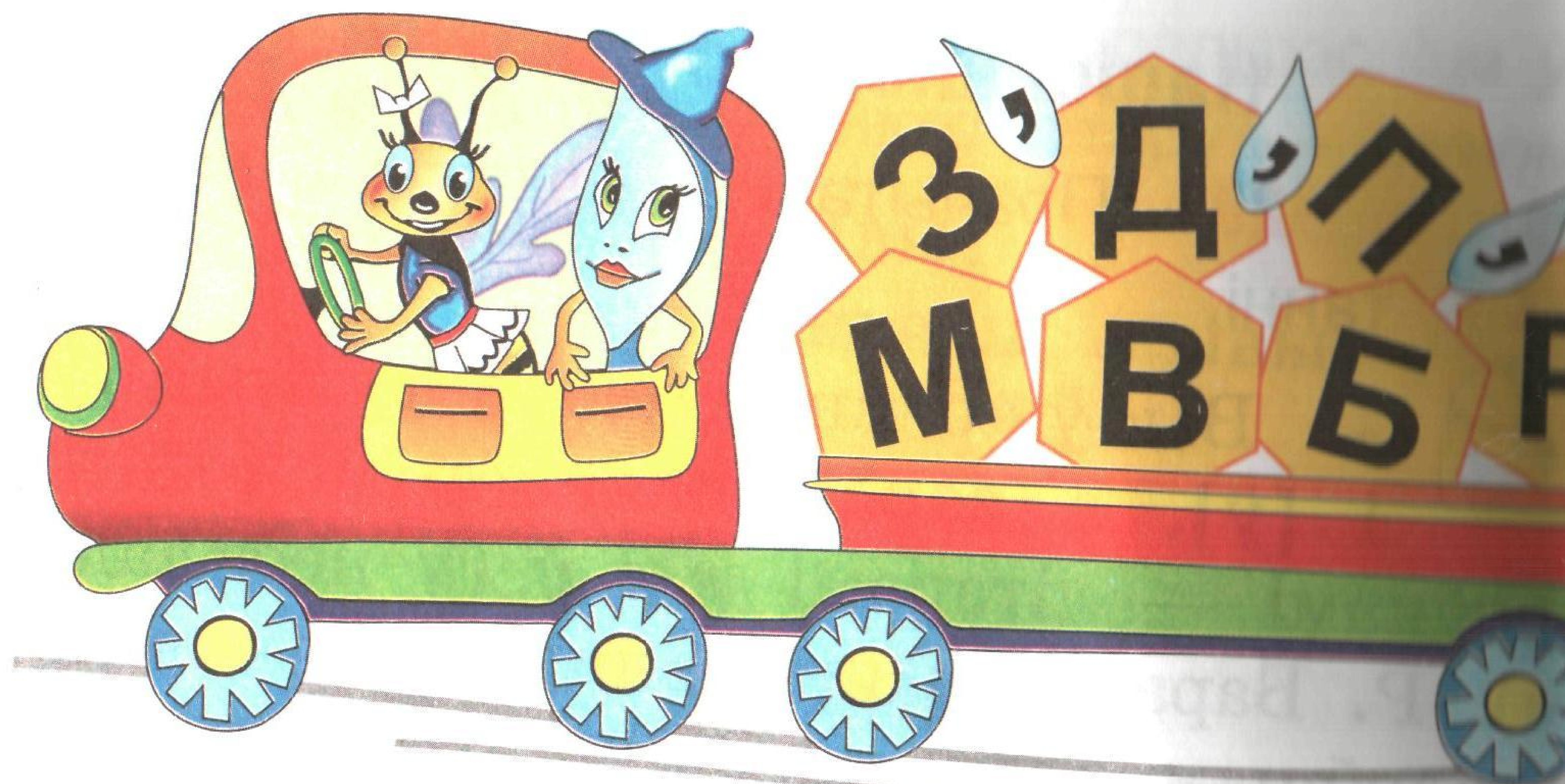

229. Прачытайце. Якія раздзяляльныя зн... прапушчаны ў словах?

У Іл..і Лук..янава вялікая і дружн... сям..я. Яго бацька, Андрэй Валер..еві... працуе на трактарным заводзе. Ма... Дар..я Васіл..еўна, — паштал..ён. Сяст... Ул..яна вучыцца ў інстытуце.

- Спішыце. Падкрэсліце літары, паміж які... стаяць раздзяляльныя знакі.

230. Спішыце словы, устаўляючы п... трэбны раздзяляльны знак.

Л..ецца, аб..ём, узмор..е, біл..ярд... пад..ём, вераб..і, батал..ён, з..елі.

Напісанне слоў з ў

231. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

— Вы ўжо знаёмыя з гукамі [у] і [ў], а зараз пазнаёмімся з іх ...роўкамі — літарамі ***у*** і ***ў*** (***у*** нескладо...м). Р. Барадулін прысвяціў гэтым вель... падобным адна на адну літарам жар...ўны верш.

Над ***у*** маладзічок ляцеў
ды затрымацца захацеў,
вісець так і застаўся стала.
У з доўгага *кароткім* стала.

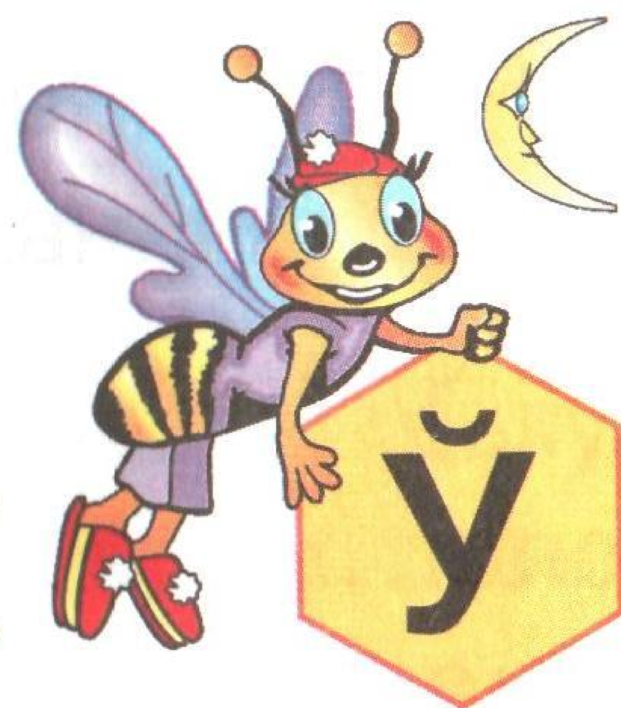

- Пра якія літары ідзе гаворка ў вершы? Чым ...ы адрозніваюцца адна ад адной?

232. Прачытайце. Сачыце за правільным вы...ўленнем гука [ў]. Заўважце, пасля якіх літар ...шацца ***у***, а пасля якіх — ***ў***.

Убачыў Саша вадаспад,
Аж войкнуў і здзівіўся.
— Чаму, — пытаецца ў сястры, —
Фантан перакуліўся?

П. Пранузa

233. Прачытайце. Спішыце, падкрэсліце ***ў*** ад...ной рыскай, а папярэднюю літару — дзвюма.

Дзятлік сівы,
як праменьчык жывы,
то **ўверх,** то ўніз.
На суку́ павіс.
Схаваўся ў **дупле.**
Ізноў на ствале.

Д. Бічэль-Загнетава

- Пасля якіх літар пішацца ***ў***?
- Назавіце зычныя гукі ў выдзеленых словах...

Літара ***ў*** пішацца пасля галосных літар у сярэдзіне і ў канцы слова: *ло**ў**кі, ро**ў**ны, зно**ў**, узя**ў**, ле**ў**.*

Літара ***ў*** пішацца ў пачатку слова, калі папярэдняе слова канчаецца на галосную літару: *Сонейка **ў**летку **ў**зыходзіць рана.*

234. Прачытайце назвы птушак. Выпішыце словы з ***ў***.

Ластаўка, кнігаўка, бусел, салавей, ма...лінаўка, дзяцел, глушэц, жаўранак, кулік, аўсянка.

235. Змяніце словы па ўзоры, запішыце. Падкрэсліце **ў**.

чыла — вучыў *галава — галоўка*
сала — ... трава — ...
італа — ... сліва — ...
чыла — ... канава — ...

236. Прачытайце. Запішыце апавяданне так, у ім гаварылася не пра дзяўчынку Ніну, а хлопчыка Паўліка.

Ніна з мамай былі зімой у лесе. Ніна **ўва́жыла** пад кустом вавёрачку. Дзяўнка падняла звярка на рукі і прынесла моў.

Ніна карміла яе, даглядала. Вясной на аднесла вавёрачку **зноў** у лес.

- Назавіце гукі і літары ў выдзеленых словах.

237. Адгадайце загадкі з дапамогай малюнка. Спішыце іх, устаўляючы літары **у** і **ў**.

1. Адно вока свеціць ..дзень, а друе — ..начы.

2. Сіняя дзяружка ..весь свет пакрыла.
3. На двары гарою, а ... хаце вадою.

Напісанне вялікай літары ў словах

238. Прачытайце. Чаму выдзеленыя словы напісаны з вялікай літары?

Слухачоў у **Міхася** багата —
паглядзі ды злічы.
Хто ж яго слухачы?
Тамара, Агата,
Стэфка, Юзэфка,
Кандрат, Ігнат,
Дзям'ян, Сцяпан,
Пятрок, Змітрок.

Якуб Колас

- Запішыце імёны ў алфавітным парадку.

239. Прачытайце верш. Назавіце словы, якія пішуцца з вялікай літары. Што абазначае кожнае з гэтых слоў?

Гараднічанка — рэчачка малая,
яна з вялікім Нёмнам размаўляе.
Учора размаўляла і сягоння.
На берагах яе жыве Гародня.
Гародня — мужны, старажытны горад.
Гародню вельмі любіць Нёман-волат.

Д. Бічэль-Загнетава

Гародня — адна з дзвюх назваў горада Гродна, больш старажытная. *Волат* — богатырь.

• Спішыце апошні радок верша. Падкрэсліце словы, якія пішуцца з вялікай літары.

З вялікай літары пішуцца:
- імёны, імёны па бацьку, прозвішч... людзей;
- клічкі жывёлы;
- назвы краін, гарадоў, вёсак, вулі...
- назвы мораў, рэк, азёр.

240. Прачытайце. Выпішыце ў алфавітн... парадку спачатку назвы рэк, а потым — азё...

У з о р: *Рэкі: Дзвіна*, ... , ... , ...
Азёры: Асвейскае, ... , ... , ...

Наша краіна — Беларусь.

Праз палі, лясы і балоты цякуць п... наводныя рэкі Нёман і Дзвіна, спакой... Днепр, павольная Прыпяць.

Нашу краіну называюць краем блак...ных азёр. Самыя вялікія і прыгожыя а...ры — Нарач, Асвейскае, Чырвонае, Сн... Свіцязь.

***241.** У сказах прапушчаны назвы краіны, ...рада, вёскі і ракі. Устаўце патрэбныя назвы...

Народны паэт ... Якуб Колас нарад...ся на хутары непадалёку ад вёскі ... .

Словы складаюцца з гукаў мовы. Гукі ў словах аб’ядноўваюцца ў склады.

Апостраф (’) — асобы надрадковы значок.

і

ў

Не забывайце правільна пісаць літару *і*!

Гук [ў] абазначаецца літарай *ў* (у нескладовае).

Гукі [д] і [дз’], [т] і [ц’] утвараюць пары па цвёрдасці—мяккасці.

д	т
дз’	ц’

д ж

Памятайце!

Некаторыя гукі абазначаюцца адразу дзвюма літарамі:
[дз’] — *дз*,
[дж] — *дж*.

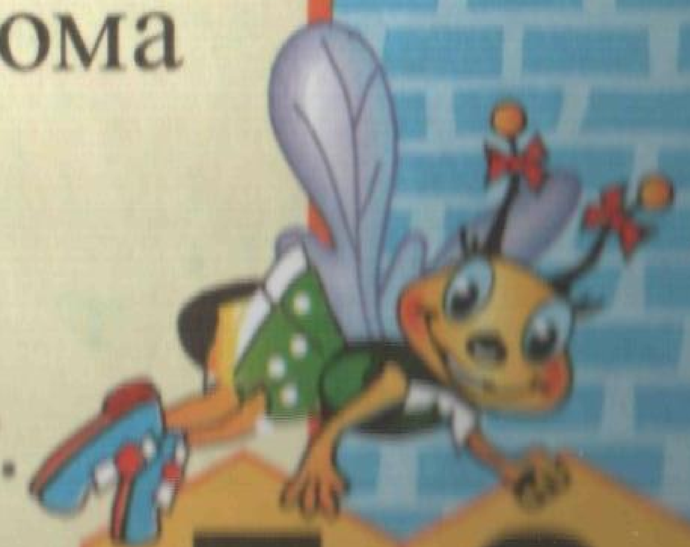

д з

ж	дж
ш	ч
р	

Гукі [ж], [ш], [ч], [дж], [р] заўсёды цвёрдыя!